

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

**Dílna pedagoga volného času: Téma smrti a umírání
v literatuře pro děti a mládež**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Helena Zbudilová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Ilona Svobodová

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: 2

2018

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucím své práce doc. PhDr. Heleně Zbudilové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Současně bych chtěla poděkovat i své rodině (hlavně manželovi a mamince) za psychickou podporu v průběhu mého studia.

Obsah

Úvod	6
1 Smrt.....	8
2 Smrt jako součást života (vnímání smrti)	11
2.1 Smrt a její vnímání v průběhu let.....	12
2.2 Zvyky a tradice spojené se smrtí a umíráním	14
2.3 Současná situace	19
3 Vnímání smrti	21
3.1 Pravda nebo milosrdná lež.....	21
3.2 Smrt je jako rozvod.....	23
3.3 Jak děti vnímají smrt.....	23
3.4 Chápání smrti dle věku	24
3.5 Truchlení dětí.....	27
4 Téma smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež.....	30
4.1 Literatura pro děti a mládež	31
4.1.1 Téma smrti a umírání v pohádkách	32
4.1.2 Próza	33
4.1.3 Poezie	34
4.2 Vliv literatury na dětské vyrovnání se se smrtí.....	35
4.3 Literatura pro děti a mládež s tematikou smrti a umírání.....	36
4.3.1 Dívka s pomeranči (2004)	38
4.3.2 Myši patří do nebe; ...ale jenom na skok (2006)	38
4.3.3 Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka (2007).....	39
4.3.4 Když Dinosaurům někdo umře; Malá knížka o velkých starostech pro malé i velké – (2010).....	40
4.3.5 Počkej, milá smrti (2013)	40
4.3.6 Anton a Jonatán (2014)	41
4.3.7 Anna a Anička; O životě na začátku a na konci (2014)	41

4.3.8	Kamzíkův velký skok (2016)	42
4.3.9	O smrti smrt'oucí (2016).....	42
4.3.10	Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající (2016).....	43
4.3.11	Shrnutí	43
5	Metodické listy	45
5.1	Metodický list I.....	46
5.2	Metodický list II.....	49
5.3	Metodický list III.	51
5.4	Metodický list IV.....	54
5.5	Metodický list V.	57
5.6	Metodický list VI.....	59
5.7	Metodický list VII.....	61
5.8	Metodický list VIII.	63
5.9	Metodický list IX.....	65
5.10	Metodický list X.	67
6	Realizace a rozhovor.....	69
6.1	Realizace u dětí předškolního věku	69
6.1.1	Záznam z pozorování	69
6.1.2	Rozhovor	72
6.2	Realizace u dětí mladšího školního věku.....	75
6.2.1	Záznam z pozorování	75
6.2.2	Rozhovor	78
	Závěr	80
	Seznam literatury	82
	Seznam příloh	86
	Abstrakt	92
	Abstract	93

Úvod

O smrti a umírání lidé velmi neradi mluví i slyší. Ale smrt je neodlučitelnou součástí našeho života, a jako takovou bychom ji měli brát. Měli bychom o ní mluvit a to jak s vrstevníky, tak i s dětmi. Dle mého názoru, by nám s komunikací o této problematice mohly pomoci knihy. A kdy jindy číst než ve volném čase. V pozici pedagoga, či vychovatele bychom měli umět využít knihy pro naši další práci s dětmi. Proto se v této diplomové práci budu zabývat tématem smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež z pohledu pedagoga volného času. Budu vycházet z odborníků, například z Kübler-Ross, Kubeczkové, Coloroso, Matějčka a Šubrtové.

Cílem mé diplomové práce je připravit podklady, tedy metodické listy, pro práci s dětmi. Tím i rozšířit povědomí o tématu smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež. Tyto metodické listy by měly pedagogy volného času upozornit na často opomíjené téma a také jim práci s tématem smrti a umírání usnadnit.

V teoretické části diplomové práce se budu věnovat pojmu smrt a umírání, jeho chápání v historii, vnímáním z různých pohledů dále i odbornými studiemi. Nastíním některé zvyky a tradice spojené se smrtí, ale i současnou situaci, kdy lidé smrt a vše, co k ní patří, tabuizují, a to hlavně před dětmi. Dále bych se chtěla zabývat i tím, proč je lepší říci dětem pravdu o smrti než vymýšlet milosrdnou lež. Také podotknu srovnávání dětského chápání ztráty člena rodiny z důvodu rozvodu a smrti. I když dětem chceme říkat pravdu, musíme stále myslet na to, že jsou děti, a tak k nim i přistupovat. Proto se zaměřím na vnímání smrti z pohledu dítěte. Uchopení pojmu smrt je velmi problematické, i když nás obklopuje v každodenním životě, a to i například v podobě úmrtí zvířete. Zaměřím se také na to, jak děti v určitém věkovém období vnímají smrt, a jak truchlí.

Jedním z důležitých bodů této diplomové práce je význam literatury pro děti a mládež a její specifika. Následně prozkoumám téma smrti a umírání v pohádkách, próze, ale i poezii. Dále popíši, jak může dětem pomoci literatura s vyrovnáním se a pochopením smrti.

Na základě doporučení knihovnic a dostupnosti děl v knihovnách vyberu deset děl pro děti a mládež zabývajících se tématem smrti a umírání. Jednotlivá díla popíši a na jejich základě vytvořím metodické listy. Metodických listů bude také deset, budou obsahovat rozličné činnosti a jejich využitelnost by měla být jak pro děti předškolního věku, tak i pro děti školního věku. Na závěr provedu pozorování realizace mnou vytvořených metodických listů a uskutečním rozhovor s pedagogem, který tuto činnost povede. Část realizace proběhne s dětmi předškolního věku a část s dětmi školního věku.

Jako přínos této diplomové práce vidím, že se bude zabývat zpracováním tématu smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež a uvede literaturu, která je přímo zaměřena na její zvládnání v reálném životě.

1 Smrt

Co je vlastně smrt? Je to pojem, pod kterým si každý představí něco jiného. z lékařského pohledu je smrt „stav, kdy u člověka dochází k nezvratným změnám mozku, při nichž nastane selhání funkce a zánik center řídících krevní oběh a dýchání. Zánik jedince, u něhož vymizí znaky života a jeho funkce.“¹

Podle Říčana je smrt vnímána jako neurčitý smutek, úzkost, tíseň a zoufalství, jedná se o psychologickou realitu.²

V psychologickém slovníku jsou uvedeny dva typy smrti, smrt sociální, ke které dochází sociální izolací jedince a odvržením. A pak smrt klinická „(brain death) zástava činnosti srdeční a dechu; mozku až po několika minutách nedostatku kyslíku; vždy spojená s otázkami filoz. a etickými.“³

Vysvětlení smrti v sociologii je velmi podobné, jelikož uvádí shodné dva typy smrti. Tedy smrt je „konec biologického a sociálního života jedince... Biologickou smrt předchází někdy sociální smrt, kdy je jedinec vyřazen ze společnosti (např. nemoci) a ztrácí tak převážnou většinu možností a kontaktů.“⁴

V Ottově slovníku naučném stojí „Smrt nastává v okamžiku, kdy se trvale zastaví pohyby srdce a dýchání“⁵ tento výklad pojmu smrt pokračuje, poznatkem že i krátce po smrti vykazuje tělo některé projevy života. Dále se popisují posmrtné změny „znaky“ na těle (ztuhlost a skvrny) a projevy rozkladu. Jako poslední je popisovaná zdánlivá smrt.⁶

Podobný popis smrti uvádí i Masarykův slovník naučný „Smrt, trvalé zastavení životních dění, ukončení života jednotlivce. Je pravý opak života (jenž je plynulý děj změn) a je stav ireversibilní, nedá se již měnit.“⁷

¹ VOKURKA, M.; HUGO, J. a kol. *Velký lékařský slovník*, s. 850-851.

² Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 367.

³ HARTL, P. HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*, s. 546.

⁴ JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*, s. 218.

⁵ *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí*, s. 538-539.

⁶ Srov. Tamtéž.

⁷ *Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, s. 750-751.

Další zaměření tohoto slovníku je spíše na rostlinné, živočišné druhy a jejich příčiny smrti. Podobný pohled má i Hačkovcová „*smrt (nors) je individuální zánik organismu, tedy také člověka.*“⁸.

Existuje celá řada terminologického objasnění pojmu smrti, ale pro potřeby této práce se jako nejvhodnější prokázalo vysvětlení z filosofie. „*Smrt završuje život tím, že ho ukončuje, dovádí k úplnosti a zjevuje tak jeho poslední smysl.*“⁹

Velmi výstižné a jednoduché je tvrzení, že „*Smrt je většinou definitivním koncem lidské bytosti...Smrt je pak interpretována jako ukončení určité podoby lidské existence a přechod k formě (nebo formám) jiné.*“¹⁰

Filosofové popisují smrt i velmi negativně „*Smrt se nám jeví jako nepřístojnost a jako projev nelítostného a skrytého násilí, které neustále ohrožuje nejen uspořádání světa, jehož člověk dosáhl svou prací, ale i lidstvo samo.*“¹¹

Podle Platóna je smrt vysvobozením pro duši z tělesného vězení „*Filozofovat znamená učit se umírat*“. Jistě je i pravdivé tvrzení Spinozy, že svobodný člověk je moudrý, pokud rozjímá o životě a ne o smrti.¹²

Podle Shakespeara Hamleta je smrt „země neobjevená“. Člověk na konci pořád nechápe, jaký je jeho konečný osud. I když se o pochopení smrti snažilo mnoho žen a mužů v různých časových obdobích, stejně se jim přesné rozumové vysvětlení nepodařilo. A tak se o vzniku smrti vypráví mnoho pověr a teorií. Například domorodý kmen Kaddů má pověst, podle které nebylo nic jako smrt. Tak se ovšem stalo, že se lidé stále rodili, ale neumírali, tudíž začali mít málo místa a zaplňovali celou zem. Sešla se rada starších, aby tento problém vyřešila. Domluvili se, že lidé budou muset odejít, tedy zemřít. Ale smrt měla být jen dočasnou záležitostí, což se nelíbilo Kojotovi, který byl členem rady starších. Kojot si uvědomoval, že dočasná smrt nic nevyřeší. Když umřel první člověk, měl ho kněz po deseti dnech přivolat zpět. Zesnulý se objevil v podobě vichřice, když se blížil k chrámu, Kojot mu přibouchl dveře. Tímto se stala smrt

⁸ HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 74-75.

⁹ BRUGER, W. *Filosofický slovník*; vydáný Walterem Bruggerem za spolupráce profesorů filosofické fakulty v Mnichově a jiných, s. 386-387.

¹⁰ *Filosofický slovník*, s. 372.

¹¹ DUROZOI, G.; ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*, s. 275-276.

¹² Srov. Tamtéž.

konečnou, nevratnou. Rada starších se na Kojota rozzlobila, vyřadila ho a prohlásila za „vyvrhela“.¹³

V české lidové tradici se smrt projevovala hlavně ve dvou podobách, první je ženská bytost a druhá je kostlivec.¹⁴

Podle S. B. Nullanda je smrt jen jednou z událostí přirozeného běhu života. Smrt není tím pravým nepřítelem, tím je nemoc, ta je tou zhoubnou silou. Smrt je pouze výsledkem prohrané bitvy, tedy koncem. Člověk by si měl uvědomovat, že sama nemoc je jen cestou, která vede ke stavu fyzické i duchovní neexistence, ze které jsme vznikli při početí.¹⁵

Smrt zpochybňuje smysl celého života, posouvá nás dál. Jelikož jsme si vědomi smrtelnosti, snažíme se vykonat vše co nejdříve a neodkládáme to. Pokud bychom byli nesmrtelní, bylo by jedno, zda to uděláme dnes, zítra, za měsíc, či několik let. Ale mi nevíme kolik máme času, a tak je rozumnější konat teď i s určitým rizikem, že danou věc nedokončíme. Je mnoho uměleckých děl, jak literárních, tak i hudebních, která nejsou dokončená, a i přes tuto skutečnost patří k nejlepším dílům daného umělce. Díky smrtelnosti, si člověk může více uvědomovat odpovědnost za své činy, jelikož nevíme, zda budeme mít ještě čas a příležitost něco napravit.¹⁶

Pro každého z nás znamená smrt něco jiného, jelikož ji v každém věku vnímáme jinak. Různě o ní přemýšlíme a jsou různé způsoby, jak se těmto myšlenkám bráníme. Se smrtí se setkáváme v pohádkách, dětských hrách, ve vyprávění i ve světovém dění (války, přírodní katastrofy).¹⁷

¹³ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 16-18.

¹⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 173.

¹⁵ Srov. NULAND, S. B. *Jak lidé umírají: úvahy o závěrečné kapitole života*, s. 28.

¹⁶ Srov. FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*, s. 80-84.

¹⁷ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 363.

2 Smrt jako součást života (vnímání smrti)

Smrt byla, je a bude součástí našich životů. Jde jen o to, jak k ní lidé přistupují. V průběhu let se vztah člověka k umírání měnil.

Současný počet novorozeneckých úmrtí je zanedbatelný, oproti předešlým staletím. Dlouhou dobu úzce souviselo narození se smrtí, velkým rizikem pro novorozence, ale i rodičku byly komplikované porody. Úmrtnost kojenců a dětí byla tak veliká, že s ní byli lidé pasivně smířeni. Koncem 18. století se dožilo deseti let pouze šest z deseti dětí. Od 80. let 19. století až do poloviny 20. století byla kojenecká úmrtnost v českých zemích nejvyšší v Evropě.¹⁸

Některé civilizace známe jen prostřednictvím jejich hrobů. Smrt je to, co nás všechny bez rozdílu spojuje, přičemž nezáleží ani na společenském postavení ani na době. Nikdo přesně nevěděl, a ani dosud neví, co je smrt, co znamená a co představuje.¹⁹

Každý člověk přistupuje ke smrti jinak. I známý filosof Sokrates uvažoval o smrti „jinak“. Poté, co byl odsouzen k smrti, uvažuje nad tím, zda je pro něj poprava trestem, nechápe smrt jako zlo a nebojí se jí. Má už poměrně vysoký věk i na tehdejší dobu (je mu přes sedmdesát let), tudíž ho poprava může ochránit od různých neduhů způsobených sešlostí věkem. Sokrates uvažuje, že pokud již není žádné vnímání je to tedy jako spánek, jenom už člověk nemá sny, a tudíž je smrt podivuhodným ziskem. A pokud existuje posmrtný život, je pro Sokrata smrt způsobem, jak se může setkat s velikány jako je Homér a Orfeus, či s polobohy, kteří soudí spravedlivě. Setkal by se také i s mnoha jinými mrtvými, se kterými by mohl rozmlouvat a zkoušet je, což by pro něj bylo nevýslovné štěstí.²⁰

¹⁸ Srov. LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, s. 270-271.

¹⁹ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 7.

²⁰ Srov. PLATÓN, *Euthyfrón; Obrana Sókrata; Kritón / Platón*, s. 60-75.

2.1 Smrt a její vnímání v průběhu let

Ve středověku lidé chápali smrt jako tajemný a záhadný jev. Nevěděli, jak si vysvětlit zánik života, a tím způsobenou nemohoucnost. Věřili, že jde o určitý projev násilí, které způsobují démoni v podobě nemoci, čar a kouzel. K mrtvému tělu měli odpor, ze smrti měli strach a hrůzu z neznámého. Úmrtí blízkého vyvolávalo i lítost nad jeho ztrátou.²¹

V humanismu se pohled lidí na smrt mění, a to na základě víry v rozum. Lidé se již tolik nesoustředili na posmrtnou spásu, ale snažili si život užívat, prodlužovat a brát za smysl života život samotný. Smrt v baroku byla smrtí „veřejnou“, opakem se stala smrt na přelomu 18. a 19. století, tedy smrt „privátní“, „měšťanská“ v úzkém kruhu rodiny, kterou prožívali bez nadměrné dramatizace a okázalosti.²²

Podle Hačkovcové byla v minulosti smrt pokládána za most mezi krátkým, těžkým životem a věčným rajským životem. Také byla vyšší novorozenecká úmrtnost, lidé častěji umírali na úrazy či infekce. Rodiče tuto skutečnost znali, a proto měli více dětí. V podstatě počítali s tím, že jim některé dítě zemře. I jejich citový vztah byl zprvu chladnější.²³ Velmi nízká úroveň zdravotní péče, také přispěla k tomu, že se lidé dožívali nižšího věku. Častou příčinou úmrtí byly také epidemie. V současnosti je více starých lidí, a tudíž se mění i příčina smrti. Umírá se na sešlost věkem, na zhoubné nádory a je i více chronicky nemocných.²⁴

Pokroky v medicíně, kvalitnější péče ve zdravotnictví, ale i v sociálních oblastech vedou k tomu, že lidé počítají s tím, že se dožijí vysokého věku. V době Starého zákona se sedmdesátí a více let dožilo jen několik málo jedinců. V současnosti je tento věk běžný, snad i dokonce očekávaný, naopak je velmi překvapivé, pokud někdo zemře v mladém věku.²⁵ Jak uvádí Říčan, ženy se dožívají vyššího věku než muži, a tak na jednoho stoletého muže připadá šest stoletých žen.²⁶

První studie zabývající se tématem smrti se objevují v literatuře již ve 30-40 letech 20. století (např. Schilde; Wechsler, 1934; Nagy, 1948; aj.). Tuto první etapu nazývají

²¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 168.

²² Srov. Tamtéž, s. 171.

²³ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

²⁴ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 10.

²⁵ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 18-19.

²⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 290-293.

vědci jako psychoanalyticky orientovaný výzkum.²⁷ Autoři tohoto období pracovali v kontextu hlubinné dynamické psychologie a té odpovídal i design a cíl jejich studií. Většina výzkumů byla založena na otevřených výpovědích dětí, které měly za úkol například ztvárnit, namalovat, jak si představují smrt či o ní vyprávět příběh. Cílem těchto studií byla nejen konceptualizace smrti, ale hlavně zachycení emoční odezvy dětí.²⁸

V druhé polovině 20. století se zvyšoval počet výzkumných studií na téma smrt. A s tím i zájem o sledování psychologických aspektů smrti a umírání. Empirické studie se zaměřovaly na dětské chápání pojetí smrti jako biologického fenoménu u zdravých i u nemocných dětí (Childers, Wimmer, 1971; Koocher, 1973; Speece, Brent 1984; Lonetto, 1980; Slaughter, Griffiths, 2007). Další studie se zabývaly pojetím smrti u dětí a spojovaly je s výchovným působením ve škole, v rodině, v komunikaci s dětským pacientem atd. (Schonfeld, Kappelman, 1990). Každý z těchto přístupů dokumentuje fáze a změny v dětském chápání konceptu smrti a jejich pohledy jsou poměrně konzistentní.²⁹

Od 60. a 70. let se výzkumníci zaměřili na „Piagetovský výzkum“, zkoumali dětské chápání smrti v souvislosti s kognitivním vývojem, spíše než s emocionálním. Tyto výzkumy probíhaly většinou formou strukturovaného rozhovoru, kterým zjišťovaly, zda děti rozumí komponentám konceptu smrti. Na toto téma provedli Speece a Brent (1984, 1996) dvě přehledové studie, na jejichž základě dospěli k ustanovení pěti základních, obecně přijímaných komponent. Jedná se o: nevratnost, nefunkčnost, univerzalitu, příčinnost a pokračování života mimo tělo.³⁰

Studie, které byly Piagetovsky orientované potvrdily, že vývoj konceptu smrti u dětí je spojen s jejich věkem, ale také s jejich vývojem kognitivních dovedností. z těchto závěrů, vycházejí práce, které se zaměřily nejen na pozornost vůči věku a kognitivní zralost, ale kladly si i za cíl objasnit vztah mezi vývojem konceptu smrti a dalšími faktory, jako je například religiozita, národnost, zkušenost se smrtí ve svém okolí, úzkostnost. Podle Speece a Brent (1984) i Slaughter (2005) měly tyto výzkumy nejednoznačné závěry. a tudíž doporučují jejich další studium. I klinická pozorování

²⁷ Srov. ŽALOUĐÍKOVÁ, I. *Dětské pojetí smrti*, s. 11.

²⁸ Srov. LOUČKA, M. *Koncept smrti u dětí - souvislosti vývoje*, s. 2-3.

²⁹ Srov. ŽALOUĐÍKOVÁ, I. *Dětské pojetí smrti*, s. 11.

³⁰ Srov. LOUČKA, M. *Koncept smrti u dětí - souvislosti vývoje*, s. 2-3.

(Goldman, 2004, Willis, 2002, Yalom, 2007, Bluebond-Langner, 1978) podporují jejich význam.³¹

Od 90. let 20. století se objevuje intuitivní, naivní teorie dítěte, která zkoumá dětské představy o smrti v souvislosti s vývojem jeho intuitivních biologických teorií (Slaughter, Griffiths, 2007).³² Tato teorie poukazuje na to, že Cicirelliho (2001) objektivní koncept v podstatě vyjasňuje uchopení biologické stránky smrti (smrt jako definitivní ukončení životních funkcí, společné pro všechny živé organismy). Toto studium konceptu smrti jako biologického fenoménu, přináší pouze potvrzení předešlých výsledků. Jde hlavně o specifikaci formulací a poukázání na vliv vědomostí o biologické podstatě života.³³

2.2 Zvyky a tradice spojené se smrtí a umíráním

Podle křesťanství byla smrt trestem za prvotní hřích. Lidé věřili ve spasení a následný věčný život, ale i v zatracení v podobě pekla a posmrtné odplaty. Smrt byla tedy bránou do jiného světa. O posmrtném životě se mluví v mnoha kulturách. Často lidé vkládali zesnulému do úst, ruky či na oči mince, aby mohl zaplatit buď za cestu přes řeku do podsvětí, nebo za vstup do ráje.³⁴

Historikové tvrdí, že lidé ve středověku byli se smrtí smíření a brali ji jako nevyhnutelnou a přirozenou součást života. Skon očekávali s klidem a rezignací. Lidé se se smrtí běžně setkávali, byla součástí každodenního života. Se smrtí souvisely i různé rituály, a tak byly ve středověku hřbitovy místem veřejného dění i zábavy.³⁵

Každý, bez ohledu na věk, věděl o smrti. Smrt byla všudypřítomná a stala se samozřejmostí každodenního života lidí. Všichni byli nápomocní umírajícímu. Smrt byla vnímána jako běžná součást života, lidé umírali doma v soukromí, ale i na veřejnosti. Dá se říci, že lidé byli nemocní jen chvíli, a poté brzy zemřeli. I dříve se lidé báli smrti jako neznámého, ale věřili, že je nic horšího než je teď, nemůže potkat. Víra v posmrtný život jim pomáhala i v truchlení.³⁶

Člověk neví dne ani hodiny, kdy ho smrt postihne. Tato nejistota mnoho lidí děsila, a tak začali více pozorovat dění kolem sebe - tedy hledat a správně chápat znamení.

³¹ Srov. LOUČKA, M. *Koncept smrti u dětí - souvislosti vývoje*, s. 2-3.

³² Srov. ŽALOUĐÍKOVÁ, I. *Dětské pojetí smrti*, s. 11.

³³ Srov. LOUČKA, M. *Koncept smrti u dětí - souvislosti vývoje*, s. 2-3.

³⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 154, 168.

³⁵ Srov. Tamtéž s. 168.

³⁶ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

Příhodným časem pro znamení byly různé svátky a slavnosti. Například na Štědrý den o půlnoci lidé chodili poslouchat do chléva, protože věřili, že v tento čas mluví zvířata lidskou řečí a rozmlouvají o tom, kdo v domě do roka zemře. O Vánocích se věštilo z rozkrojeného jablka, když bylo jádérko ve tvaru kříže, nebo bylo jablko nahnilé, dotýčný měl do roka zemřít. U vylousknutého ořechu předpovídaly smrt prázdné nebo černé vnitřky ořechů, a také potopení skořápky a zhasnutí svíčky v ní. Dalším znamením smrti byl lichý počet osob u štědrovečerního stolu, vstávání od stolu během večeře, a také ten, kdo seděl zády ke dveřím, měl brzy zemřít. Zbytky od večeře se dávaly dobytku. Čí zbytky pokrmu sežrala zvířata nejdříve, ten měl zemřít. Mnoho pověr a věšteg o smrti bylo založeno na lidské představivosti. Například když někdo viděl více stínů na stěně nebo neviděl stín žádný, či zahlédl rakev nebo kříž v nějakém odrazu, ať už se jednalo o zrcadlo, či vodu. Dále také smrt předznamenávaly různé tvary a symboly vzniklé litím olova do vody. Pověr a různých znamení bylo mnoho. Velký význam však lidé přikládali i snům, které vykládaly různé snáře. Předzvěstí smrti je sen o bílém koni nebo koze, o černém psu či ovci. Pokud se někomu zdálo o svatbě, měl mu zemřít někdo z rodiny. Lidé věřili, že sny ukazují budoucnost, ale zároveň dávají možnost se danému nebezpečí vyhnout, odvrátit jej.³⁷

*„Umírání bylo veřejnou záležitostí a rituály s ním spojené měly člověku pomoci se vyrovnat se světem jak v rovině náboženské tak i světské.“*³⁸ Umírající se měl usmířit s Bohem, rodinou a obcí. Se všemi se měl rozloučit, žádat je o odpuštění a také vyřešit svou pozůstalost, aby všichni dostali spravedlivě. Důležité bylo, aby rozdal vše, hotovost i šperky. Člověk neměl nic schovat ani zapřít jinak by nedošel klidu. Nevyrovnaný spor či dluh, nesplněný slib nebo neusmířená vina byly příčinou dlouhého umírání a v hrobě nenalezeného pokoje. Umírající požehnal pozůstalým, hlavně dětem. Mluvili o svých představách o pohřbu, dávali rady a poučení. Zvláštní význam měla poslední slova a přání na smrtelném loži. Rozloučit se s umírajícím chodili i sousedé a známí, posílali po něm vzkazy Bohu a již zesnulým. Umírající měl mít úlohu jakéhosi zprostředkovatele.³⁹

Samo umírání bylo obklopeno rituály, běžnou praxí byl jakýsi domácí model umírání. Když nemocný cítil, že nastala jeho poslední hodinka, svolal všechny členy rodiny, a to i děti. Vyslovil své poslední přání a rozloučil se s nimi. Rodina povolala

³⁷ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 184.

³⁸ Tamtéž, s. 184.

³⁹ Srov. Tamtéž, s. 184.

kněze, ten již při cestě k nemocnému zvonil zvonečkem. Dal umírajícímu svátost nemocných, a když skonal, tak poslední pomazání. Bývalo běžné, že u nemocného nebyl lékař, jelikož si ho rodina nemohla dovolit. I tak měl dotyčný dobrou péči. Všichni se již někdy s touto situací setkali, a tak věděli, co mají dělat, což platilo i pro umírajícího. Každý věděl jak umírání a smrt vypadají zblízka. Příbuzní, a často i přítomní sousedé, si rozdělili role. Již rozpoznali jednotlivé fáze. Zprvu servírovali umírajícímu kaše, později pak slabý domácí vývar a nakonec jen hodně tekutin. Čím více byl dotyčný zesláblý, tím větší mu byla zima hlavně na končetiny, proto ho přikrývali vrstvou peřin. Nepřekvapovala je ani změna barvy kůže na loktech a kolenou. Věděli i o přecitlivělosti na ostré světlo, a tak vytvořili přítmi.⁴⁰ Rodina se snažila umírajícímu ulehčit za pomoci bylin. Vařili mu odvar z levandule či okuřovali durmanem. Na hlavu mu dávali černý šátek, aby dříve a tiše umřel. Černá je symbolem temnoty a zkázy. Zahalení hlavy pomáhalo odpoutat se od pozemského světa. V některých krajích dávali umírajícímu pod hlavu šátek a v něm zabalenu kytici koření (trhaného na den Nanebevzetí Pany Marie). Místo šátku se používal i kus oděvu, který měl umírající na sobě při křtu či svatbě (lidé věřili, že tyto předměty mají nadpřirozenou moc, zesílenou udělením církevní svátosti). Tyto věci měly napomoci od démonů. Vdaným ženám a ženatým mužům se dával v poslední hodině, na vedlejší postel nebo stůl, jejich svatební šat či svatební věneček. Dětem ulehčovali odchod koupelí v odvaru zeleného hlouhu, pod hlavu jim dali svatební modlitby, šátek nebo matky zástěru. Ulehčit umírajícím dětem měli i kmotři a to tím, že je drželi za ruku či v náručí. Démony měl zapudit hluk a světlo, proto křesťané věří, že světlo svící svítí umírajícímu na cestě na věčnost a vyzvánění zvonů láká duše k nebi. Nad postel umírajícího věšeli obraz Matky Boží nebo svatého patrona. Na stůl postavili nádobku se svícenou vodou a svazek klásku, který sloužil jako kroupka.⁴¹

Mrtvému zatlačili oči, většinou tak učinil nejstarší syn. A hned otevřeli okna, aby duše mohla odletět a také kvůli zápachu.⁴² Na hrncích nesměly být ani pokličky, aby duše nezůstala v domě. Jinde zase věřili, že duše zůstává poblíž těla, dokud není pohřbeno, a tak se s ním musí jednat uctivě. Zastavily se i hodiny, aby jejich zvuk nerušil, či nepřivolal duši zpět. Lidé zakrývali zrcadla i obrazy, protože duše prý měla schopnost odvést toho, v kom se shlédne nebo uvidí jeho odraz, s sebou do záhrobí.

⁴⁰ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

⁴¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 184-190.

⁴² Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

I proto se mrtvému zatlačily oči, aby si nevyhlédl někoho dalšího.⁴³ Pak se společně pomodlili, omyli mrtvé tělo, podvázali bradu a převlékli ho. Věděli i o tom, že po smrti povolí svalstvo, tedy i svěrače. Dalo by se říci, že je skoro nic nepřekvapilo. U všech těchto úkonů asistovaly i děti, prostě vše dělala celá rodina společně.⁴⁴

Nebožtíkova ústa se musela zavřít, a to podvázáním šátkem, který se nazýval „podbradka mrtvého“. Ten měl mít kouzelnou moc, a tak si ho nechávali pozůstalí pro štěstí. Jednou z hlavních povinností rodiny, většinou starší ženy v rodině, bylo postarat se o omytí zemřelého a jeho upravení do rakve. Veškeré předměty, které se dotkly zemřelého, se musely odstranit (zahrabat do hnoje, nebo dát do rakve), jelikož se věřilo, že čeho se dotknou, zhyne. Voda se lila pod okap či k plotu tam, kde nic nerostlo a nikdo nechodil. Tato voda byla považována za mrtvou a byla v každé domácnosti, jednalo se o stojatou vodu, do které nesvítilo slunce. Velkou moc přisuzovali i vlasům, vousům a nehtům. Ty buď zahrabali do hnoje, či spálili a popel sypali kolem rakve nebo z nich vyráběli amulety. Když nebožtíka omyli, učesali a převlékli, vkládali jej do rakve s rukama složenýma na prsou a vložili mu do nich svaté obrázky nebo je svázali růžencem. Při oblékání měli být všichni tiše a neměli nebožtíka oslovovat jménem, aby mu neztuhly údy. Oblékat ho měla rodina, rodiče i děti, a to jako poslední službu neboli „poslední výměnek“. Dcery měly obléci matce punčochy, aspoň každá kousek. Nebožtíka oblékli do nejlepších nebo oblíbených šatů, věřili, že v tom oděvu budou vzkříšeni a do té doby je budou nosit v ráji. V dřívějších dobách oblékali nebožtíka do šatů, které byly ušity přímo pro tento účel, a které nazývali umrlčí šat, čechel později pak rubáš. Obouvali jim pouze papírové nebo žádné boty. Křesťané to odůvodňovali tím, že Ježíš Kristus chodil po světě bos, a tak se i v ráji chodí bez bot. Pohané zastávali názor, že nebožtík by měl mít věci z materiálů, co se brzy rozpadnou, aby neobživil. Praktickým důvodem byla cena, jelikož boty byly drahé a lidé chudí.⁴⁵

Zjišťování, zda je člověk mrtvý, nebylo jednoduché. Zesnulému dávali před ústa zrcátka či pírkó, aby zjistili, zda dýchá. Další metodou bylo kapání vosku na prsa. Jelikož se lidé báli zlých duchů, tak se nechtěli mrtvého dotýkat, či s ním hýbat. A tak bylo běžnou praxí, že omylem pohřbili člověka ještě živého, nebo jej prohlásili za mrtvého a on se po několika hodinách probral. Proto začali dávat mrtvým do rukou zvoneček, nebo dali do rakve rouru, která měla druhý konec až nad zemí a mohl tam tak

⁴³ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 207.

⁴⁴ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

⁴⁵ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 207.

proudit vzduch. Ostatním lidem oznamovaly úmrtí kostelní zvony, nebo klinkání umíráčku. Jak to lidé uslyšeli, ptali se kdo zemřel, a pak se modlili za spásu jeho duše. V každém kraji si říkali jinou říkanku na vyzvánění zvonů. Například „už je tam, už je tam a nepřijde již k nám“ nebo „umřel nám bohatý, zanechal dukáty“ a když byl chudý tak „šup tam s ním, šup tam s ním“. Že někdo zemřel, se muselo oznámit všem, dokonce i zvířatům (hlavně pokud měl hospodářství).⁴⁶

Od pradávna lidé spojovali smrt s představami o duši, která je s tělem svázána, ale zároveň je i na těle nezávislá. Jakmile člověk zemře, duše je nositelkou kvality člověka, hodnoty jeho života a naděje v posmrtný život. Duše byla spojována s dechem. Dech po smrti již neexistuje, opustí tělo s posledním vydechnutím, a právě proto s dechem lidé spojovali i duši a věřili, že i ona opouští tělo s posledním vydechnutím. Duše měla mít podobu obláčku, bílé páry či nějakého ptáka. Pokud byl mrtvý dobrý, vyletěla bílá holubice. U zlého mrtvého se objevil havran, krkavec nebo vrána.⁴⁷

Postupem času se začal rozšiřovat institucionální model umírání nejprve v azylových domech (chorobinci) a později ve zdravotnických zařízeních (špitálech a nemocnicích).⁴⁸

Se smrtí se pojily i různé rituály, které měly vyjádřit bolest, zármutek, ale i stud za vlastní špatnost. K takovým rituálům patřilo posypávání hlavy popelem, drásání šatů, nošení závoje a najímání plaček. Rituálem k vyhánění zlých duchů u indiánů bylo vystřelení šípů do vzduchu. U jiných kultur jsou luky nahrazeny puškami a výstřely z nich nazývány „poslední salvou“. Náhrobní kámen měl nejspíš sloužit k uvěznění těchto duchů hluboko v zemi.⁴⁹

Existují názory, že veškeré svátosti, průvodny, modlitby, hrobky a ostatní věci týkající se smrti, jsou uskutečňovány spíše kvůli pozůstalým, než zesnulému. Můžeme tvrdit, že se jedná jen o určitý způsob, jak se se smrtí smířit a přijmout ji. Ale i tak mají všechny tyto věci a rituály stále svůj důvod, proč je vykonávat.⁵⁰

Na jednom indonéském ostrově, nejsou mrtví pohřbíváni vůbec. Dalo by se říci, že zesnulý zůstává s rodinou. Když někdo umře, tak ho příbuzní zabalí do látek a posadí do kouta v domě. Když mají možnost, tak několik prvních dní (než pomine prvotní zápach)

⁴⁶ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 202-205.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 145.

⁴⁸ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

⁴⁹ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 10-12.

⁵⁰ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 19.

do té místnosti nechodí, nebo zesnulého nechají u příbuzných. Dotyčný se časem stává součástí vybavení domu. Jakmile se tělo rozloží, shromáždí všechny kosti a dají je do již připravené hrobky.⁵¹

2.3 Současná situace

Dnešní děti se setkávají se smrtí neustále, aniž bychom si to uvědomovali. Nejčastěji jde o virtuální smrt, tedy v počítačových hrách či v televizi. Smrt je zde odosobněna a bagatelizována. Děti, a vlastně i dospělí, ji pak nemají šanci přijmout a správně pochopit.⁵² V televizi často vidíme oběti i zločince padající po výstřelu mrtvi k zemi, nebo je někdo zavražděn obzvlášť vynalézavým a krutým způsobem. Umírají zločinci, policisté i nevinní. Jediný, kdo utrpí pouze zranění a bleskově se uzdraví, je hlavní hrdina. Vše je rychlé, efektivní, nikdo netrpí, po padouších nikdo netruchlí a po těch ostatních truchlí jen chvíli. Smrt je tak předváděna, jako podívaná a ne jako prožitek ztráty.⁵³

Se smrtí se v reálném životě děti setkávají jen velmi málo. Je běžnou praxí, že umírající je v nemocnici a děti k němu nepouštějí, a tudíž nejsou zapojeny do celého procesu umírání. Smrt je dnes vytěsněna a tabuizována. Lidé si neradi připomínají, že jsou smrtelní, a tak se ke smrti staví velmi negativně.⁵⁴ Křesťanské pojetí nemoci i smrti je rozšířené i dnes, a to nejen u věřících křesťanů. Všichni využívají propracované církevní rituály.⁵⁵

⁵¹ Srov. KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, s. 8-10.

⁵² Srov. ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 9-11.

⁵³ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 40.

⁵⁴ Srov. ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 9-15.

⁵⁵ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*, s. 23-29.

V současné době je jen málo lidí, kteří sledují smrt svých bližních. Dnes lidé umírají doma pouze ve výjimečných případech, a pokud někdo umírá doma, je obvykle obětí chronických neduhů nebo degenerativních změn. Pravidelné užívání léků a narkóza napomáhají k zakrytí biologických pochodů, k nimž při umírání přirozeně dochází. Většina lidí umírá v nemocnici, kde jsou ve své poslední hodině skryti před všemi, kdo jim byli blízcí.⁵⁶ V dnešní době je běžné, že jsou senioři dáni do různých domů pro seniory nebo hospiců, aby tuto těžkou, stresovou situaci umírání prožili v ústraní.⁵⁷

⁵⁶ Srov. NULAND, S. B. *Jak lidé umírají: úvahy o závěrečné kapitole života*, s. 26.

⁵⁷ Srov. WITT-LOERS, S. *Sterben, Tod und Trauer in der Schule: Eine Orientierungshilfe mit Kopiervorlagen*. s. 14-15.

3 Vnímání smrti

Každý tvor je smrtelný, ale člověk je nejspíš jediný tvor, který si svou smrtelnost uvědomuje. Tato skutečnost nás velmi ovlivňuje. Má vliv na naše jednání, myšlení i citění.⁵⁸

Smrt může být i inspirací. Například pro filosofy, kteří ve svých dílech často nabádali ostatní, aby přijali zodpovědnost za své činy a využili každé příležitosti, neboť žádný okamžik se již nevrátí. Umělce zase smrtelnost a vědomí smrti podněcuje v tom, aby silněji viděli a vyjádřili krásu i ošklivost, radost i smutek, extázi i zoufalství. „*Smrt je tedy jedním z nejzákladnějších lidských témat*“.⁵⁹

V současnosti převládá názor, že mluvit o smrti je morbidní a je potřeba od ní odvracet pozornost jak pacientů, tak i zdravých dospělých a hlavně dětí. Dříve bylo rození i umírání více chápáno jako přirozená součást lidského života. S rozením, ale i umíráním, se děti běžně seznamovaly, dnes jsou tato témata vytlačena. Nemluví se o nich ani v rodině. Toto jednání nám ani dětem nijak nepomáhá, jen potlačuje realitu.⁶⁰

3.1 Pravda nebo milosrdná lež

Každý si uvědomuje, že je těžké oznámit dítěti smrt blízkého člověka, rodiče, sourozence apod. Ale jen málokdo si uvědomuje, že je mnohem těžší s dítětem o této tragické události dále mluvit, případně vysvětlit důvod.⁶¹

Je velmi těžké říci dětem pravdu o smrti někoho, koho znaly. Pak je jedno, zda se jedná o spolužáka, babičku nebo dokonce i rodiče. Hlavně rodiče by s dětmi měli mluvit otevřeně a narovinu, i když je to velmi těžké. Dnešní společnost nám to moc neulehčuje, jelikož se smrti vyhýbá. Vše probíhá rychle a s přesvědčením, že se vše spraví a vyléčí.

⁵⁸ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 363.

⁵⁹ Tamtéž, s. 363.

⁶⁰ Srov. Tamtéž, s. 363.

⁶¹ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 10-16.

Rituály a zvyky, které ctili naši předci, pozůstalým ulehčovaly, ale již jsou zapomenuté. A proto je tak moc důležité jednat s dětmi narovinu.⁶²

E. Kübler-Ross popisuje svůj zážitek z dětství, kdy byla přítomna úrazu známého sedláka. Ten spadl ze stromu a cítil, že umírá. Rozhodl se zůstat doma, aby si uspořádal své věci a rozloučil se se všemi členy rodiny a přáteli. Autorka zde popisuje pozitivní vliv domácího prostředí, které umírající zná, má ho rád a kde je obklopen rodinou. Zde je také po smrti vystaveno jeho tělo, které v tomto kraji nebalzamují ani nelíčí, jak je u nás zvykem. Na první pohled je pak patrné, že dotyčný již není živ, a nevypadá tedy jako pouze spící. Toto vše může napomoci pozůstalým s vyrovnáním se se smrtí. I proto jsou všemu přítomny děti, celá rodina tak vše sdílí společně. Děti se pak necítí na zármutek samy, mají pocit sdíleného truchlení a lépe pak celou situaci okolo umírání chápou a berou ji jako běžnou součást života.⁶³

Autorka odsuzuje přístup, kdy je smrt věc, o které se nemluví a už vůbec ne před dětmi. Pokud někdo umírá, děti jsou posílány stranou k příbuzným. Často se jim neřekne pravda, pouze „milosrdná lež“ typu: „Babička odjela na dlouhou cestu“. Dítě vycítí, že něco není v pořádku a ostatní se pak do lži zamotávají. Nakonec se pravda ukáže a všichni ztrácí důvěru dítěte. Lidé si neuvědomují, že dítě okrádají o truchlení, a tudíž i o možnost vyrovnání se s danou situací. Dítě si pak nese do života špatnou zkušenost, že smrt je něco tajemného, děsivého a traumatizujícího.⁶⁴

S tímto přístupem souhlasí i Říčan. Podle něj je správné říci dítěti pravdu o tom, co se děje, aby vidělo, a hlavně i porozumělo tomu, jak ostatní pozůstalí truchlí. Dítě by mělo mít pocit, že se účastní. I když se dítěti podaří zatajit smrt rodiče, či blízké osoby, jedná se jen o dočasnou záležitost. Dříve či později se stejně dozví pravdu, ale již bude pozdě. Nikdo již nepláče, netruchlí a pro dítě je tak složitější se vyplakat, se záležitostmi se vyrovnat po svém a dát průchod svým citům.⁶⁵

Pokud si rodič neví rady, jak něco dítěti vysvětlit, může požádat o pomoc. Takovým pomocníkem by mohl být psycholog, ale i pedagog, který může odkázat na vhodnou literaturu, či na odborníky. Pedagog má možnost pracovat i s celou skupinou dětí. Je velmi pravděpodobné, že o tragické situaci se mluví, a tudíž o ní vědí i vrstevníci, od kterých mohou vyvstávat další otázky.

⁶² Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 21.

⁶³ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 10-15.

⁶⁴ Srov. Tamtéž.

⁶⁵ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 363.

3.2 Smrt je jako rozvod

Mnoho lidí si myslí, že děti vnímají smrt rodiče stejně jako jejich rozvod. Ovšem není tomu tak, rodič občas zemře nečekaně, třeba při nějaké nehodě. Naproti tomu rozvodu předchází různé neshody a napjatá atmosféra. I když je jeden z rodičů vážně nemocný a umírá, má jiný vztah k partnerovi. Dalším vážným faktem je, že smrt je definitivní a neodvolatelná, kdežto po rozvodu se dítě může stýkat s oběma rodiči. Zemřelý již není fyzicky přítomen, ovšem podle dětí je přítomný „duchovně“. Na mrtvé se vzpomíná zejména v dobrém, a tak děti mají tendenci si zesnulého idealizovat. Oproti tomu po rozvodu se většinou partneři o sobě nevyjadřují dobře, často na ně „hází špínu“ i ostatní příbuzní.⁶⁶

Během rozvodu si rodiče myslí, že jsou děti odolné, a tudíž si chvíli poradí sami, než si to rodiče vyřídí, což ovšem není pravda. A to samé platí i při úmrtí.⁶⁷

U rozvodu platí stejné pravidlo jako při úmrtí, a sice, že nejlepší je s dětmi jednat narovinu a sdělit jim přímá fakta („budeme se rozvádět“).⁶⁸

Těžká je i situace, kdy si rodič najde nového partnera. Nový partner ovdovělého rodiče má velmi nelehké postavení. Ať už je to z důvodu idealizace zemřelého, pocitu nahrazení (vytěsnění a zapomenutí), či ostrého společenského dohledu plného předsudků „o zlých macechách a nepřejících lakomých otčímec“. I v „klasických“ pohádkách vždy rodič zemře, nikdy se nerozvedou.⁶⁹

3.3 Jak děti vnímají smrt

V jakém věku je vhodné s dětmi mluvit o smrti? Dospělí si často myslí, že není zapotřebí dítě smrtí zatěžovat. Psychologové tvrdí, že děti rozumí důležitým věcem kolem smrti cca od tří let, kdy se ptají i na věci týkající se smrti a vnímají nejistotu dospělých spojenou s tímto tématem. Ovšem děti často chápou smrt jako dočasný stav a věří, že se s dotyčným ještě setkají.⁷⁰

O smrti by se mělo s dětmi mluvit, jedná se přece o přirozený cyklus života. Se smrtí je můžeme seznámit i prostřednictvím smrti domácího zvířátka nebo ptáčka na

⁶⁶ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 40.

⁶⁷ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 14.

⁶⁸ Srov. Tamtéž, s. 95.

⁶⁹ Srov. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 40.

⁷⁰ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *Hovory s umírajícími*, s. 8.

zahradě. Jakmile jsou děti s tímto cyklem seznámeny, znají veškerá fakta a povídají si s námi o smrti, jsou pak více připraveny na nevyhnutelnost smrti někoho blízkého a milovaného.⁷¹

Pojem smrti je pro dítě velmi problematický, a to hlavně proto, že není snadné jej vysvětlit a je i obtížné přimět dítě se nad tímto tématem zamyslet.⁷²

V dřívějších dobách, hlavně na venkově, chápaly děti smrt jako něco, co je přirozenou součástí života. Již od raného věku byly svědky smrti v podobě porážky dobytka nebo lovu zvěře. Věděly, že se zvířata zabíjí pro maso (obživu) a teplo (ošacení), někdy i kvůli přežití (obrana). Smrt byla neustále přítomna, a tak si všichni více vážili života.⁷³

Na venkově bylo běžné, že tělo zesnulého zůstávalo v domě, a sice v komoře, hlavou k východu, položené na umrlčím prkně („umrláku“), nebo ve světnici na posteli, či v síni na slámě. Tělo nebožtíka setrvalo v domě, dokud truhlář nevyrobil rakev. Také se věřilo v „kouzelné síly“ určitých částí těla zemřelého. Velký význam měly mít tyto části těla pro děti. Když se totiž děti bály mrtvých rodičů, měly jim políbit chodidla. Říkalo se, že kdo se bojí mrtvol, měl by jí sáhnout na palec u nohy a strach pomine.⁷⁴

Dnes se děti s „reálnou“ smrtí setkávají jen minimálně, jelikož převládá názor, že jsou na tak vážné téma nevyzrálé. Pokud porozumíme dětskému chápání smrti, zvyšuje se naše šance na to, že dětem poskytneme lepší a kvalitnější pomoc při zvládnutí tématu smrti. Přičemž zájem dítěte o smrt je dán přirozeným rozvojem osobnosti a dříve či později projeví o toto téma zájem každé dítě.⁷⁵

3.4 Chápání smrti dle věku

V chápání smrti je významným faktorem věk dítěte, a současně záleží i na jeho předchozích zkušenostech se smrtí. Při chápání tématu smrti však hrají roli i mentální a kognitivní schopnosti dítěte.⁷⁶

⁷¹ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 22.

⁷² Srov. DLOUHÁ, M. *Dětské pojetí smrti*, s. 14.

⁷³ Srov. JANSÁ, J. „*Když děti mají smutek*“ – *Truchlení dětí a dospívajících*, s. 17-18.

⁷⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 210-217.

⁷⁵ Srov. Tamtéž s. 17-18.

⁷⁶ Srov. Tamtéž.

Kojenec neví, co je smrt, ale má strach ze samoty, opuštěnosti, zmatku nebo prázdnoty. Tyto pocity se později vyvinou ve strach ze smrti. Batole si již uvědomuje své tělo a má již nějaké zkušenosti, tudíž se bojí, že smrt tělo poškodí.⁷⁷

Již od čtyř let začínají děti chápat, že živé věci mají začátek, konec a mezitím je život.⁷⁸ Děti ve věku do 3 let jsou velmi fixované na rodiče. Smrtí tak rozumí především odloučení. Těžce nesou smrt lidí, se kterými jsou často v kontaktu a nemusí se jednat pouze o rodiče. Jde spíše o psycho-sociální než o biologickou vazbu. Pokud se již s takovým člověkem nesetkají, může u nich dojít až k separační úzkosti.⁷⁹ Podle Coloroso jsou děti starší pěti let schopny pochopit čtyři vlastnosti smrti:

1. *„Má specifickou příčinu (nikdo jen tak nepadne k zemi mrtvý).“*
2. *Tělo přestane vykonávat své funkce (nehýbe se, nic necítí, nedýchá, neroste – na rozdíl od spánku).*
3. *Je nezvratná (nemůže se odestát, nikdo se z ní neuzdraví)*
4. *Je univerzální (čeká na všechno živé).“*⁸⁰

Dítě předškolního věku (tři až šest let) zná pojem smrti, jelikož se s ním setkala v pohádkách. I když se dítě nesetká přímo se smrtí člověka, vidí mrtvá zvířata, která jej často děsí, ale i přitahují. Podstatnou vývojovou zkušeností je pro dítě i „běžné“ zabíjení hmyzu. Když se předškolák zraní a vidí, že krvácí, může mít strach, že zemře. I když smrt stále nechápe správně, protože věří, že mrtvý může ožít.⁸¹ Předškolák cítí nepříjemný pocit z opuštění, ale i třeba strach ze zohavení (smrtelem úrazem), jelikož v tomto věku si již děti uvědomují své tělo a bolest. Děti již chápou křehkost těla a rozumí pojům: rozdrcený, rozsekaný na kousky, moc a moc nemocný. I přesto však stále nechápu konečnost a definitivnost smrti.⁸²

Jelikož děti věří kouzlům, myslí si, že jejich myšlenky, slova a činy mají velikou moc. Tudíž je důležité děti ujišťovat v tom, že nic, co udělaly, řekly anebo si myslely, nezavinilo smrt jiné osoby a zároveň, že ani nic co řeknou, či udělají, nepřivede zesnulého zpět. Dítě v tomto věku se stále znovu ptá na stejné otázky a je velice

⁷⁷ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 368.

⁷⁸ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 23.

⁷⁹ Srov. VITOŇ, J.; VELEMÍNSKÝ, M. *Etický aspekt komunikace v pediatrii a v kontaktu s umíráním a smrtí; jeho reflexe v umělecké literatuře*, s. 96-97.

⁸⁰ COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 23.

⁸¹ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 368.

⁸² Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 10.

důležité, aby dostalo odpověď. V tomto období není vhodné měnit zaběhlý režim, v něm má dítě oporu. Každodenní činnosti mu ukazují, že život jde dál, a tak je to správně. Jediné, co dítě potřebuje od dospělých navíc, je trpělivost, čas a láskyplná péče. Také je dobré si s dítětem promluvit o smrti přímo.⁸³ Stále se opakuje, že s dětmi se má o smrti mluvit, ovšem hlavní problém je jak. Nejvhodnějším řešením je odpovídat dětem na jejich otázky a to úměrně jejich věku. U dětí do šesti let stačí jasná a stručná odpověď (byla moc nemocná, na silnici ji srazilo auto).⁸⁴

Děti mladšího školního věku (šest až jedenáct let) už pomalu chápou, že smrt je trvalá, tudíž i nezvratná. Kolem osmi let, se může u dětí objevit myšlenka na smrt, spojená se strachem. V deseti letech děti umí pochopit smrt jako konec všeho, což by už mělo vést k dospělému chápání smrti.⁸⁵ I přes tyto skutečnosti věří děti tomu, že mohou smrt ovládnout, či se jí vyhnout, pokud budou dost silné, chytré a rychlé. Podle nich se smrt týká hlavně starých lidí, nebo druhých. Smrt si představují v podobě kostlivce, ducha, anděla, ale i strašáka nebo klauna.⁸⁶ Dospělí mohou od dětí očekávat zvědavé otázky ohledně smrti a jejích okolností. Odpovědi by měly být upřímné a otevřené. Děti by měly být povzbuzeny, aby neměly strach otevřeně truchlit. K uvolnění emocí, které děti obtížně nebo nerady sdílejí, jim může pomoci kreslení, malování nebo modelování. Je dobré s dětmi mluvit i o truchlení a jeho etapách. Pomoci jim může i pocit, že mohou pomáhat ostatním pozůstalým.⁸⁷ Tím, že dítě odbudeme nebo neodpovíme na jeho otázku, mu spíše ublížíme. Pokud si sami nevíme rady s odpovědí, nebojme se to přiznat a zkusme společně s dětmi nalézt odpověď. Pokud nejde informaci nalézt, nebo se jedná o příliš specifickou otázku (Proč musela zemřít zrovna moje maminka?), je dobré si s dítětem aspoň promluvit. Přiznání, že někdy prostě člověk nezná na vše odpověď je také důležité. Dítě ve věku devíti let se ptá na podrobnosti, okolnosti smrti, avšak v jedenácti letech již vyvozuje z událostí a okolností vlastní závěry (nikdy nebudu pít alkohol, nechci řídit auto apod.).⁸⁸

Děti od deseti do dvanácti let jsou specifickou skupinou, kdy nejsou ani dospělými ani dětmi. V tomto věku chtějí vědět veškeré detaily úmrtí a také to, jak je tato událost

⁸³ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 48-49.

⁸⁴ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 10-16.

⁸⁵ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 368.

⁸⁶ Srov. DUDOVÁ, I. *Smutek a truchlení dítěte*, s. 248.

⁸⁷ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 50-51.

⁸⁸ Srov. GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*, s. 10-16.

ovlivní v jejich každodenním životě. Jejich reakce na smrt jsou přehnané. Často také tvrdí, že se jich to nedotklo a s velkým zápalem se snaží pomáhat ostatním především se nechtějí odlišovat od vrstevníků. Tyto děti potřebují od rodičů to samé, co mladší děti; tedy čas, lásku a optimismus. Pomáhá jim, když s nimi dospělí mluví o svých pocitech a oni tak vidí, že i ostatní dělají vše pro to, aby se s tím vyrovnali a opět „normálně fungovali“. Vrstevníci jim také mohou být nápomocní se zvládnutím trápení a nalezením způsobu, jak si ulevit od bolesti. Zemřelého by si měly děti pamatovat takového, jaký byl a neidealizovat ho. V tomto věku je vhodné nechat děti čelit realitě smrti. Mohou pomáhat s posledním rozloučením a vložit do něj i vlastní prvky.⁸⁹

Děti staršího školního věku až dospělí (dvanáct až dvacet let) si uvědomují sami sebe a svou individualitu a nenahraditelnost. Vědí, co pojem smrt znamená a hodně o ní přemýšlí. Na toto téma jsou děti v adolescentním věku nejvíce přecitlivělé.⁹⁰ V tomto věku již chápou smrt, ale nejsou s ní smířeni. Emoce dospívajících jsou velmi rozbourané, nálady se rychle mění ze smutku na zlost, lehkomyšlnost a žal. Své pocity a myšlenky sdílí s vrstevníky a přáteli. Často se ale také uzavrou a upadají do depresí, nebo se snaží najít útěchu v drogách, alkoholu, či jídlu. Pochybují o smyslu a cíli života. Dospívající potřebují od okolí to, co mladší děti, a navíc ještě možnost projevit svůj vztah k zemřelému svým osobitým způsobem. Ať je to projev na pohřbu, pomoc s jeho organizací nebo třeba nějaká vzpomínková akce. Mohou si vymyslet i vlastní rituály. Nesmí se zapomínat, že dospívající jsou stále ještě dětmi a mají právo truchlit, nemusí být v každé situaci dospělými a silnými. Důležité je, respektovat city dospívajícího a vnímat veškeré změny v jeho chování, protože se může jednat o důležité signály.⁹¹

Postupem času mají lidé větší strach ze smrti ostatních než ze smrti vlastní. Nejprve se bojí o druhého, tedy partnera, a postupem času se objevuje nejhorší strach ze smrti, a to ze smrti vlastního dítěte.⁹²

3.5 Truchlení dětí

Truchlení je přirozená reakce na ztrátu, jedná se o zcela specifický čas a jeho míra je různá, jak po strážce duchovní, tak i psychické a tělesné. Jedná se o dlouhý proces

⁸⁹ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 51-52.

⁹⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 368.

⁹¹ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 52-53.

⁹² Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*, s. 368.

s různými stavy, každý člověk i dítě toto období prožívá jinak. I děti truchlí. Specifikem jejich truchlení jsou určité pauzy, kdy nepláčou, chovají se a vypadají smířeně, a pak začnou truchlit znovu.⁹³

Strach ze smrti se nemění, pouze se změnil způsob vyrovnání se s ní a náš přístup k umírání.⁹⁴ Když se setkáme se smrtí, nemocí, nehodou, rozvodem nebo nějakým vážným problémem, je důležité mít klidnou mysl, optimismus a odhodlání. Toto vše potřebujeme, abychom zvládli chaos, ztrátu a zármutek, které s těmito situacemi přicházejí. To, jak se dospělí vyrovnají s vlastním smutkem, je pro děti návod, jak mají oni zvládat ten svůj. Je dobré dětem nabídnout soucit a pochopení, tím jim dáme i naději a odhodlání, kterých se mohou držet a vytvořit si tak vlastní bohatý obraz života. (Život není spravedlivý. Život je plný bolesti. Život je dobrý.) Pokud se náš život promění v chaos je důležitá cesta (podle buddhistického učení TAO). Tato jediná cesta má tři prvky, které potřebujeme k vyrovnání se, či k uspořádání věcí. Mezi tyto prvky patří čas (angl. Time), láska (angl. Affection) a optimismus. Rodiče doufají, že děti uvidí jejich smutek, a že jej pochopí (často pochopí, ale nesmíří se). Je zapotřebí si na děti najít čas, i kdyby se jednalo o čas společného truchlení, jinak je možné, že děti ukryjí svůj smutek v sobě. Děti potřebují trávit čas s rodiči pořád a v době truchlení o to více.⁹⁵

Neexistuje žádná možnost, jak urychlit, či obejít bolest. Zbytečně uspěchané truchlení škodí všem, nejen dětem. Každý si musí truchlení prožít, a to svým osobitým způsobem a tempem. Existují tři etapy smutku: zoufalství, hluboký zármutek a smutek smíšený s pocitem klidné radosti a smíření. Tyto etapy se různě prolínají, nemusí se ani dodržovat jejich pořadí. Někdo prochází těmito etapami dlouho a jiný to může zvládnout za pouhý den.⁹⁶

Během prvních dní po smrti blízké osoby se děti většinou cítí opuštěné, zmatené a vyděšené, jejich denní režim i život jsou narušeny. Rodiče, příbuzní a ostatní dospělí by se měli s dětmi bavit o tom, co bude dál - tedy za hodinu, do večera, ale i zítra a za týden. Děti truchlí stejně jako dospělí, jsou zahlceny pocitem nebo, necítí vůbec nic, buď pláčou pořád, nebo vůbec, stále jim hlavou proudí otázky „coby, kdyby“. Pořád si

⁹³ Srov. WITT-LOERS, S. *Sterben, Tod und Trauer in der Schule: Eine Orientierungshilfe mit Kopiervorlagen*. s. 21.

⁹⁴ Srov. KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*, s. 10.

⁹⁵ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopte*, s. 13-14.

⁹⁶ Srov. Tamtéž, s. 24.

přehrávají události před úmrtím a snaží se změnit jejich konec. Chovají se jako člověk, který je v šoku. Dospělí by měli nechat dětem prostor na truchlení, neměli by je nutit, aby se účastnily pohřbu, a s tím spojenými obřady, ale měli by jim to nabídnout. Důležité je s dětmi mluvit, vše jim vysvětlit a popsat. Nejlépe odpověďmi na šest základních otázek: Kdo? Co? Kdy? Kde? Jak? Proč? Pokud se chtějí zapojit i malé děti, nechme je. Děti mohou třeba napsat dopis, nakreslit obrázek nebo pomoci s výběrem kytice. Pomoci s truchlením mohou i doteky, prosté pohlazení, objetí, masáž, ale i podpora a opírání se.⁹⁷

⁹⁷ Srov. COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*, s. 24-29.

4 Téma smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež

V české lidové kultuře, konkrétně v pohádkách a legendách, se často zmiňuje tendence lidí oklamat a přechytračit smrt nebo pokus se s ní spřátelit. Oproti tomu se v lidových písních a baladách objevuje hlavně nářek a bolest z krutosti a neúprosnosti smrti. Pověsti, pověrečné povídky a vyprávění ze života mají spíše funkci poučnou a varující.⁹⁸

Často používaným prostředkem pro vysvětlení smrti je pohádka. Ovšem existují i obrázkové knihy pro předčtenáře (tedy pro nejmenší děti) jako je leporelo *Polámal se Mravenček* od Josefa Kozíška s obrazy Ondřeje Sekory, zde je motiv ohrožení života v podobě nemoci a následné uzdravení díky pomoci druhých. Pro děti od pěti let je určená kniha Hany Doskočilové, *Dva dědečci z Dlouhé Mile* (1978), která pojednává o životě, ale i smrti dvou dědečků Skřivánka a Hroudy. Dílo popisuje také jejich rozdílné postoje k životu, odlišné povahy, vlastnosti, a také různé životní situace a příhody provázející je celým životem až po smrt.⁹⁹

Téma smrti se objevuje i v poezii, a sice v podobě básnického nonsensu pro děti, a také v lidových pohádkách. Motiv smrti popisovaný hravou formou se objevuje například v nonsensových básních Pavla Šurta, *Příšerky a příšeři* (2005). V posledních letech vznikají autorské pohádky, kde jsou prostřednictvím dětských hrdinů, popisovány různé tabuizované problémy, jako je například zdravotní postižení, nemoc, smrt atd.¹⁰⁰

Současný knižní trh, zaměřený na dítě, nabízí řadu kvalitních literárních děl, ale podstatnou část tvoří i kýčová literatura, a ta se k motivu smrti staví jinak. Popisuje totiž šťastné, harmonické dětství, bez zásadnějších problémů, a nezprostředkovává tedy dětem reálný obraz života se všemi jeho pozitivy i negativy. Tato skutečnost se viditelně prokazuje především u nekvalitních úprav klasických děl, hlavně pohádek. Pravá podstata pohádky se zde vytrácí, zlo nefunguje jako klasické zlo, a tudíž není ze světa odstraněno. Hrdina už také nemusí podstoupit žádnou strastiplnou zkoušku či

⁹⁸ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 176.

⁹⁹ Srov. KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*, s. 24-29.

¹⁰⁰ Srov. Tamtéž, s. 64-71.

dokonce i scénu symbolické smrti. Je tedy velmi důležité vybrat kvalitní literaturu pro děti.¹⁰¹

Pokud má být próza pro děti a mládež s tématem smrti a umírání pochopena s jejím formativním účinkem na dítě, je zapotřebí, aby dítě bylo soustředěné a vnímavé, jelikož teprve metaforická rovina zhodnocuje smrt jako podstatné měřítko života. Zůstává však otázkou, jestli jsou dětská čtenářství při čtení natolik trpělivá.¹⁰²

4.1 Literatura pro děti a mládež

Literatura pro děti a mládež je specifická hlavně svým čtenářem, tedy dítětem. Děti mají méně zkušeností, ale i vědomostí o světě. Také mají menší schopnost zobecňování vnímaných faktů a jejich citové vnímání skutečností je podstatně jiné než u dospělých.¹⁰³

Literatura pro děti a mládež má stejné funkce jako literatura pro dospělé, ale má jiné zaměření a obsah. Jedná se o funkci magickou, kde se objevují fantastické příčiny, které jsou nereálné. Dále mají díla funkci praktickou, fyziologickou (jako je správná výslovnost) také funkci didaktickou (kde dítě poznává svět), nebo etickou (ve které je poučení o vztazích). Poslední, ale neméně důležitou, je funkce formativní, která má vliv nejen na formování identity dítěte, ale i na jeho začlenění do společnosti. V živém literárním díle není možné jakékoli funkce oddělit.¹⁰⁴

Oproti literatuře pro dospělé je literatura pro děti a mládež členěna podle věku čtenáře. Literatura pro děti a mládež je rovnoprávnou a svébytnou součástí celého literárního kontextu.¹⁰⁵

Autoři knih pro děti a mládež, by měli brát jejich psaní stejně zodpovědně, jako psaní knih pro dospělé. I když se jedná o mladší čtenáře, nesmí docházet k podcenění jejich inteligence a schopností. z tohoto důvodu se musí přijímat kladně i díla, která dětem popisují zdánlivě příliš komplikovaná témata. Jelikož napomáhají dětem v jejich osobnostním rozvoji. Pokud má mít literatura pro děti a mládež potenciál obohatit své

¹⁰¹ Srov. KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*, s. 13.

¹⁰² Srov. ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 83.

¹⁰³ Srov. CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL. V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*, s. 38.

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž, s. 41.

¹⁰⁵ Srov. Tamtéž, s. 49.

čtenáře, musí pracovat s komplexnější analýzou vzájemných vztahů dítěte a společnosti. Tudíž se nebojí zobrazit svět komplikovaněji.¹⁰⁶

Nezkusil píše, že: „*Nikde jinde než právě v literatuře dětí a mládeže není literární obraz tak intenzivně přijímán jako odraz vlastní životní situace a klíč k této situaci.*“¹⁰⁷ Dítě tedy od hrdiny očekává pomoc při překonávání problémů s dospíváním. Nezkusil, také rozlišuje dva druhy autorů, tedy i dva typy literatury pro mládež. Jedná se o literaturu, která čtenáře podceňuje, a tím ho degraduje na „pouhý objekt výchovy“. Zde jsou postavy i děj schematizované podle výchovného cíle, na který se autor zaměřuje. Oproti nim nalezneme i texty, ze kterých lze vycítit postoj autora, který dítě respektuje a určitým způsobem ho považuje za svého rovnocenného partnera, který se může aktivně podílet na procesu svého vlastního utváření.¹⁰⁸

Základními žánry literatury pro děti a mládež jsou pohádky, říkadla a dobrodružné romány.¹⁰⁹

4.1.1 Téma smrti a umírání v pohádkách

Pohádky patří k základním oblastem dětské četby. Pohádky děti seznamují s nejobecnějšími znaky společenské i přírodní reality. Příkladem je existence protikladu dobra a zla, krásy a ošklivosti, ale také jejich konfliktu, ve kterém je vždy jen jeden vítěz.¹¹⁰

S tématikou smrti se děti poprvé setkávají již v klasických pohádkách. Zde dobro zvítězí nad zlem, které je potrestáno (například v *Červené Karkulce* od K. J. Erbena, kde vlkovi zašijí kamení do břicha, ten při vyskočení upadne na zem mrtev). V pohádce je každý špatný skutek vždy potrestán (například v *Pohádce o kohoutkovi a slepičce* od Boženy Němcové, je pro kohoutka již pozdě a slepička ho nalezne mrtvého). Tragický konec má i neposlušnost (*O neposlušných kozlatech* od Boženy Němcové, kde se kůzlata nemohou domluvit, zda lišku pustí dovnitř a začnou se trkat, čímž vyrazí vrátka, liška vklouzne dovnitř a roztrhá je). V pohádkách se stává, že mrtvý obživne, a sice díky živé vodě či polibku. U některých autorů se setkáváme s hororovými pohádkami,

¹⁰⁶ Srov. CHALOUPEK, O.; NEZKUSIL. V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*, s. 21.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 82.

¹⁰⁸ Srov. Tamtéž, s. 82-87.

¹⁰⁹ Srov. CHALOUPEK, O.; NEZKUSIL. V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*, s. 46.

¹¹⁰ Srov. CHALOUPEK, O.; NEZKUSIL. V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*, s. 21-52.

kde jsou způsoby smrti popisovány velmi krutě (v Erbenově *Chaloupce v lese* si babička peče na ohni dítě a pije lidskou krev).¹¹¹

V pohádkách také často uvádí, že otec ovdověl, ale o způsobu smrti se už dále nemluví (například v pohádce *O perníkové chaloupce* píše Božena Němcová, že když byly děti malé, zemřela jim matka).

Současná literatura pro děti a mládež se smrti vyhýbá, klasická díla jsou upravována, motiv smrti je nahrazen ohrožením či vyhnáním.¹¹² Takovouto úpravou je například to, že vlk nezemře, ale polepší se. Slepíčka zachrání kohoutka, on se poučí, a již nikdy není lakomý. Kůzlata zachrání matka koza, a liška je zde vyměněná za vlka. V moderních pohádkách často nikdo nezemře, a pokud ano, tak zázrakem obživne, z čehož může dítě usoudit, že se lze smrti vyhnout, anebo že smrt nemusí být trvalá. Děti také mohou být na základě pohádek přesvědčeny, že vše má vždy šťastný konec, což neodpovídá reálnému životu.

4.1.2 Próza

V literatuře pro děti a mládež se setkáváme i s prózou pro děti, která přináší tematiku dětského života. Mezi její nejdůležitější rysy patří seznámení dětského čtenáře se základními modely lidských vztahů ve společnosti, které dítěti napomáhají s orientací ve světě.¹¹³ Studie se zaměřuje hlavně na děti předškolního věku, avšak i přes tuto skutečnost, se některá tvrzení týkají i o něco starších čtenářů. Texty, které zprostředkovávají seznámení dítěte (čtenáře) s okolním světem, využívají identifikace dítěte s literárním hrdinou a možnosti vytváření nedořečených míst, jimiž dítěti umožňují, aby si doplnilo příběh podle svých vlastních představ a přání. Za pomoci doplňování informací do textu, a při uvádění skutečností do vztahů, se děti učí zaujmout k dané situaci emocionální a etické postoje. Tím si také děti vytváří své sociální a mravní citění.¹¹⁴ I pubescent se identifikuje s literárním hrdinou, což mu pomáhá vytvořit si svůj vlastní názor, postoj a urovnat si citový zmatek. Vlastnosti literárního hrdiny, které se mladému člověku líbí, si přeje mít také. z čehož vyplývá, že je velmi důležité, jak autor ztvární své hlavní hrdiny, a jakými vlastnostmi a životními osudy je obdaří, jelikož tím může velmi ovlivnit své čtenáře. Proto bychom se měli vyvarovat

¹¹¹ Srov. KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*, s. 84-90.

¹¹² Srov. Tamtéž, s. 89.

¹¹³ Srov. CHALOUPEK, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*, s. 10.

¹¹⁴ Srov. Tamtéž, s. 12.

literatuře pro děti a mládež, která zkresluje životní realitu, a to i v případě že se může jednat o díla, jenž mají za cíl mravní poučení. Pro čtenáře je důležité, aby byl příběh skutečný a popisoval všechny odstíny života.¹¹⁵

V knihách pro děti a mládež se často objevuje vyprávění v první osobě, přičemž vypravěčem je hlavní dětský hrdina. Hrdina se dostává do konfliktů, které většinou nejsou zcela úměrné jeho schopnostem a silám, jelikož se nejedná o situace, které by byly zřetelně vyhraněné a snadno řešitelné. Díky identifikaci čtenáře s hlavním hrdinou, je dítě tímto konfliktem rozvíjeno, obohacováno o nové zkušenosti a také získává sebedůvěru pocitem, že by již bylo schopno takové situaci čelit. Takovéto dílo klade dítěti otázky a vybízí ho k zamyšlení, ale zároveň mu neposkytuje a nepodsouvá odpovědi. Tyto knihy pro děti a mládež by měly být optimistické, přičemž se nejedná jen o šťastný konec, ale spíše o celkový směr a smysl vyprávění. Autor tím vyjadřuje určitou úctu k hodnotám dítěte a víru v jeho schopnost vyrovnat se i s nejtragičtějšími životními situacemi. Dává tedy dítěti příležitost, nalézt v sobě síly, o kterých dítě ani samo nevědělo.¹¹⁶

Podle Nezkusila, dítě očekává od textu jednoznačnost a uspokojivé uvolnění vyhroceného napětí. Ovšem upozorňuje také že, dítě potřebuje ke svému vývoji jak texty, které přinášejí jasný řád do jeho vidění světa, tak texty utvrzující ho v jeho jistotách. Důležité jsou i texty, které dítěti předkládají skutečnosti jako problém k řešení.

4.1.3 Poezie

„Lidová poezie včetně dětského folkloru, existenciální témata ztvárňuje poměrně často... Zrcadlí se v něm častá setkání se smrtí a nutnost vyrovnat se s ní. Od smrti nejsou izolovány ani děti. Jako permanentně zpřístupňovaný prvek se smrt vplížila také do útvarů adresovaných dětem, nebo dokonce dětmi vytvořených.“¹¹⁷

V literatuře pro malé děti, tedy pro předčtenáře, se většinou o smrti mluví nepřímě, důraz je kladen na řád světa a souvislosti. Tedy, že existuje určitý koloběh života člověka, ale i přírody. Jako jsou změny ročních období, kdy poupata vykvetou a staré květiny opadají a tak podobně. Tematika smrti a umírání se objevuje již i v říkankách

¹¹⁵ Srov. CHALOUPEK, O.; NEZKUSIL. V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*, s. 17-18.

¹¹⁶ Srov. Tamtéž, s. 21-22.

¹¹⁷ KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*, s. 36.

pro děti, například „*Byl jeden domeček*“. Zde je obsažen celý svět člověka, přičemž se nejprve mluví o domově, tedy prostoru uvnitř. Poté je zmínka i o světě venku a o smrti zvířete (rybku snědla kočka, ta v lese shořela, a voly snědli páni) a nakonec i o smrti lidí (páni jsou „na hřbitově zakopáni“). Smrt je i v dětských písních (*Komáři se ženili*, „až komára zabili“), kde se i uvádí její konečnost „těžké jeho ožití...když je na smrt zabítý“. Motiv smrti je samozřejmě i v baladách například *Osiřelo dítě*, kde se dítě ptá po matce a otec mu odpovídá, že tvrdě spí na hřbitově, načež pak dítě samo umírá „Ach, táto, tatíčku! chystejte rakvičku. Má dušička Bohu, mé tělo do hrobu.“ Zde se nezakrývá realita. Motiv smrti se v poezii pro děti objevuje i u Jaroslava Seiferta, a sice v díle *Maminka* (2008) v básni *Dědečkův pohřeb*. Nebo u Jana Skácela v knize *Kam odešly laně* (2004) v básni *Pod jabloní*, kde se mluví o hrobečku pro ptáčka.¹¹⁸

4.2 Vliv literatury na dětské vyrovnání se se smrtí

Jednou z možností, jak pomoci dítěti chápat smrt, a tím i utvářet povědomí o její existenci, je prostřednictvím uměleckého díla. Sice v současné době není u dětí příliš velký zájem o literaturu, ale i tak je ve školách stále povinná četba. Literatura vytváří základní předpoklady k výměně informací na různá témata, včetně smrti. Čtenář se přirozeným způsobem vzdělává, a zároveň má možnost konfrontovat svá osobní traumata se zážitky literární postavy, a to i v případě smrti a umírání.¹¹⁹

Podle Mileny Šubrtové má umělecká literatura jedinečný vliv na dětské vyrovnání se se smrtí. Ve své publikaci *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež* se na tento vliv zaměřuje v kapitole *Výchova k umírání a umělecká literatura*. Uvádí zde, že umělecká literatura je přirozeným prostředkem pro seznámení dítěte s konečností života, tedy s tématem smrti. Šubrtová cituje amerického psychoterapeuta I. D. Yaloma, který zdůrazňuje, že: „*Děti chápou, že život nakonec skončí, že toto poznání aplikují na sebe a že následkem tohoto objevu trpí velkou úzkostí*“.¹²⁰

Dále Šubrtová uvádí, že umělecká literatura pro děti a mládež může pomoci rodičům předcházet, či odstraňovat toto trauma u dítěte. Dětská literatura, tematizující smrt, pomáhá dítěti tím, že „*zkušenost se smrtí citlivě zprostředkuje a překlene tak vakuum*

¹¹⁸ Srov. KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*, s. 36.

¹¹⁹ Srov. VITOŇ, J.; VELEMÍNSKÝ, M. *Etický aspekt komunikace v pediatrii a v kontaktu s umíráním a smrtí; jeho reflexe v umělecké literatuře*, s. 96-97.

¹²⁰ ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 15-16.

vzniklé tabuizací, odsouváním myšlenek na smrt a vlastní smrtelnost“.¹²¹ Tato pomoc literaturou se může odehrávat nejen v rovině obecné a abstraktní, ale i v konkrétním případě, kdy se dítě se smrtí setkává například u někoho blízkého, známého atd.

Podle Šubrtové je dobré, když se dítě setká s tématem smrti, jelikož: „prostřednictvím emocionálního a estetického zážitku z četby, se může orientovat k pozitivně laděným úvahám o hodnotě a smyslu života“ a tím bude „lépe připraveno čelit strachu z nevyhnutelné ztráty blízkých i z vlastní smrti“.¹²²

4.3 Literatura pro děti a mládež s tematikou smrti a umírání

Tématem smrti a umírání se literatura pro děti a mládež většinou zabývá jen okrajově. Jen málo literárních děl je zaměřeno výhradně na toto téma. Pro účely této práce bylo vybráno deset děl se zastoupením českých i světových autorů. Výběr byl specifikován doporučením knihovnic a dostupností děl v knihovnách, konkrétně v Městské knihovně Dačice (zastupuje malé knihovny) a v Městské knihovně Jindřichův Hradec (zastupuje větší knihovny). Mezi další návrhy děl, které v práci nejsou zařazeny patří *Návštěva malé smrti* (2013) od Kitty Crowther, *Děvčátko s kosou* (2015) od Michaela Stavariče, ale také *Malý princ* (1977) od Antonie de Saint-Exupéry nebo *Bratři lvi srdce* (1973) od Astrid Lindgren.

Pro účely této diplomové práce byla vytvořena tabulka, ve které jsou vybraná díla řazena podle roku vydání. V tabulce jsou uvedeny všechny názvy vybraných děl, jejich autoři a rok vydání.

¹²¹ ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, s. 15-16.

¹²² Tamtéž.

Tabulka 1

Název díla	Autor	Rok vydání
<i>Dívka s pomerančí</i> ¹²³	Jostein Gaarder	2004
<i>Myši patří do nebe; ...ale jenom na skok</i> ¹²⁴	Iva Procházková	2006
<i>Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka</i> ¹²⁵	Jaroslava Paštková	2007
<i>Když dinosaurům někdo umře; Malá knížka o velkých starostech pro malé i velké</i> ¹²⁶	Laurie Krasny Brown a Marc Brown	2010
<i>Počkej, milá smrti</i> ¹²⁷	Kateřina Sušková	2013
<i>Anton a Jonatán</i> ¹²⁸	Jostein Gaarder	2014
<i>Anna a Anička; O životě na začátku a na konci</i> ¹²⁹	Martina Špinková	2014
<i>Kamzíkův velký skok</i> ¹³⁰	Daniel Rušar	2016
<i>O smrti smrtoucí</i> ¹³¹	Pernilla Stalfelt	2016
<i>Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající</i> ¹³²	Earl A. Grollman	2016

(vlastní tvorba)

¹²³ GAARDER, J. *Dívka s Pomeranči*. Praha: Albatros, 2004. ISBN 978-80-00-03051-7.

¹²⁴ PROCHÁZKOVÁ, I. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01558-7.

¹²⁵ PAŠTIKOVÁ, J. *Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka*. Olomouc: Rubico, 2007. ISBN 978-80-7346-076-1.

¹²⁶ BROWN, L. K.; BROWN, M. T. *Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-0-5.

¹²⁷ SUŠKOVÁ, K. *Počkej, milá smrti*. Řevnice: Arbor vitae, 2013. ISBN 978-80-7467-062-6.

¹²⁸ GAARDER, J. *Anton a Jonatán*. Praha: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03698-4.

¹²⁹ ŠPINKOVÁ, M. *Anna a Anička; O životě na začátku a na konci*. Praha: Cesta domů, 2014. ISBN 978-80-904516-9-8.

¹³⁰ RUŠAR, D. *Kamzíkův velký skok*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.

¹³¹ STALFELT, P. *O smrti smrtoucí*. Přeložila Dagmar Hartlová. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-10-2.

¹³² GROLLMAN, E. A. *Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající*. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-13-3.

4.3.1 Dívka s pomeranči (2004)

Jostein Gaarder je norský spisovatel, původním povoláním učitel na střední škole. Píše převážně knihy pro děti a mládež. Velmi se zabývá filosofií, historií a náboženstvím, ale také se zaměřuje na běžné otázky života. Jeho nejznámějším dílem je *Sofin svět*. Překladatelkou jeho děl je Jarka Vrbová.¹³³

Dílo *Dívka s pomeranči* je napsané jako vyprávění patnáctiletého chlapce George, jemuž před jedenácti lety zemřel otec. Vyprávění je proložené dopisem, který mu před smrtí napsal otec. Dílo je vhodné pro děti staršího školního věku. Může dětem pomoci pochopit smrt, jako běžnou nepříjemnou součást života. Dílo se také zabývá existenciálním problémem a s ním spojenou otázkou: „Má smysl vůbec žít, když je to jen na chvíli?“. Dílo začíná tím, že za chlapcem přijedou prarodiče a babička mu dá dopis, jenž našla ve starém kočárku, a který je určen pro náctiletého George. Ten se zamkne v pokoji a čte dopis od otce, na kterého si skoro nepamatuje a více si ho vybavuje ze starých fotografií a videí. Dopis začíná otázkou, zda se Georg pohodlně usadil a možnostmi, kde tak mohl učinit. Dále pokračuje popisem jejich společných historek, původním vzhledem domu a Georgovými oblíbenými hračkami a činnostmi. Uvádí i to, jak pro něj bylo těžké se rozhodnout k napsání tohoto dopisu. Otec mluví o důležité otázce, kterou chce synovi položit, ovšem učiní tak až na konci dopisu. Mezitím mu píše příběh o svém seznámení s dívkou s pomeranči. Popisuje své tehdejší pocity, nesmělost, ale i komické představy a trapné situace. Postupně se Georg dozví, že dívkou s pomeranči je jeho matka. Georg tak díky dopisu více a lépe pozná otce, matku, ale i sám sebe. Dalo by se říci, že po přečtení chlapec dospěje. Zároveň chlapec zjišťuje, co zdědil po otci, co je spojuje, a také mu příběh z dopisu dodá odvalu oslovit dívku, která se mu již nějaký čas líbí.¹³⁴

4.3.2 Myši patří do nebe; ...ale jenom na skok (2006)

Autorkou tohoto díla je Iva Procházková, spisovatelka, scénáristka na volné noze a dramatička. I v emigraci psala hry a knihy pro děti a mládež. Její díla jsou věnována hlavně dospívajícím.¹³⁵

¹³³ Srov. Gaarder, Jostein. [online].

¹³⁴ Srov. GAARDER, J. *Dívka s Pomeranč*, s. 1-158.

¹³⁵ Srov. *O autorce...* [online].

Příběh je o myši Šupito, která hned na začátku příběhu zemře, když při útěku před lišákem Bělobřichem spadne z útesu. Šupito nechápe, co se stalo. Následně za ní přijdou dva průvodci, strýček Šmajda a sestřenka Žerebrouky, a oba jsou již nějaký čas mrtví. Ti jí dovedou přes řeku rozloučení k nebeské bráně. Tam se Šupito při koupeli seznámí s krokodýlem a pokračuje do nebe, kde objeví jeskyni plnou houpaček, kolotočů a jiných atrakcí. Zanedlouho přijde do nebe i lišák Bělobřich a stanou se z nich nejlepší kamarádi. Po určitém čase je jim umožněno vrátit se na svět, tedy znovu se narodit. Oba si přejí zůstat stále přáteli, a tak Šupito vysloví přání, narodit se jako liška. Ovšem Bělobřicha napadne to stejné a narodí se jako myš. I přes tuto překážku jejich přátelství trvá.¹³⁶

4.3.3 Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka (2007)

Jaroslava Paštková je učitelka v Mateřské škole. Jelikož byla názoru, že neexistuje dílo, které by jí pomohlo dětem přiblížit koloběh života a s tím související témata, tedy i narození a smrt, napsala dílo *Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka*.¹³⁷

Jak uvádí Matějček v předmluvě, je toto dílo vhodné i jako připomenutí vzpomínek na předškolní věk. V díle je velmi zřejmé, jak probíhá výuka v Mateřské škole, a také to, jak má pedagog (případně i rodič) reagovat na nastalé situace. Je zde popisováno i několik příkladů činností s dětmi (karneval, divadlo a výlety). Samotný příběh je o holčičce Aniče, která chodí do Mateřské školy a brzy se jí má narodit bratr Honzík. Autorka popisuje Aničiny pocity při očekávání miminka, ale i jeho narození a několik prvních měsíců jejich společného života. Je zde zřetelné, jak Anička vnímá tyto životní události. V díle je patrný i koloběh života, kdy se narodí Honzík a za krátký čas umře dědeček. A tak dívka truchlí, pociťuje i smutek ostatních a účastní se pohřbu. Maminka odpovídá Aniče na všechny otázky (porod, kojení, smrt). Celé dílo je psané velmi výchovně, objevuje se zde i téma mezilidských vztahů, konkrétně slušné chování a tolerance menšin (romský chlapec). Tento problém vysvětluje dětem paní učitelka.¹³⁸

¹³⁶ Srov. PROCHÁZKOVÁ, I. *Myši patří do nebe...ale jenom na skok*, s. 0-103.

¹³⁷ Srov. *Jak se rodí bráškové*. [online]

¹³⁸ Srov. PAŠTIKOVÁ, J. *Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka*, s. 1-64.

4.3.4 Když Dinosaurům někdo umře; Malá knížka o velkých starostech pro malé i velké – (2010)

Autory tohoto díla jsou Laurie Krasny a Marc Brown. *Když Dinosaurům někdo umře* je psychologicky fundovanou a v zahraničí velmi úspěšnou knihou. Do češtiny jí přeložila Martina Špinková a vyšla v nakladatelství Cesta domů. Dílo doporučuje i vrchní ředitelka sekce speciálního vzdělávání Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy Klára Laurenčíková. Obsah i forma odpovídá Rámcovému vzdělávacímu programu pro předškolní vzdělávání i Rámcovému vzdělávacímu programu pro základní vzdělávání. Toto dílo má spíše naučný (encyklopedický) charakter, a to jak ve slovním, tak i v grafickém zpracování díla. Nevypráví se zde žádný příběh, ale vysvětlují a popisují se témata, spojená se smrtí. Autoři se snaží dětem vysvětlit, co znamená být živý/mrtvý, proč a jak člověk či zvíře zemře, jaké pocity se pojí se smrtí, jaký význam mají kamarádi, jaké jsou druhy rozloučení, co následuje po smrti, a nakonec dávají i podněty k vlastnímu, alternativnímu způsobu, jak se rozloučit a nezapomenout.¹³⁹

4.3.5 Počkej, milá smrti (2013)

Autorka Kateřina Sušková knihu napsala i ilustrovala. Dílo *Počkej, milá smrti* vzniklo na základě doktorské práce na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze. Autorka dále publikuje ilustrace pro knihy, časopisy, katalogy i web. Sušková je učitelkou výtvarné výchovy, vede výtvarné kurzy i maturitní seminář, také je externí lektorkou Centra současného umění Dox v Praze.¹⁴⁰

Jedná se o obrázkovou knihu, která má na každé straně poznámky autorky s různými otázkami a úkoly pro děti, které mají dětem pomáhat udržet pozornost při čtení a také lépe vnímat a pochopit celý text. Dívka Anna zde vypráví svůj příběh. Nejprve mluví o sobě, pak o lidové písni, kterou zpívá maminka („Počkej, milá smrti“), dále o koloběhu života a o tom, jak museli nechat utratit kocoura Kubíčka, co se pak dělo s jeho tělem, a jak se jeho duše dostala do nebe. Vysvětlení smrti je zde velmi realistické.¹⁴¹

¹³⁹ Srov. BROWN, L. K.; BROWN, M. T. *Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké*, s. 1-32.

¹⁴⁰ Srov. *Kateřina Sušková...* [online]

¹⁴¹ Srov. SUŠKOVÁ, K. *Počkej, milá smrti*, s. 1-21.

4.3.6 Anton a Jonatán (2014)

Autorem je Jostein Gaarder o němž, jsem psala již výše, a to u jeho díla *Dívka s pomeranči*.

Jedná se o obrázkovou knihu. Příběh vypráví plyšový medvěd Anton, který je neustále se svým přítelem, chlapcem Jonatánem. Rádi si spolu povídají a hrají na cestovatele. Díky své fantazii se projedou ponorkou, vlakem, proletí vrtulníkem, a pak i letadlem až na měsíc. Ovšem nejráději jezdí na opravdovém kole po městě a pozorují lidi a přírodu. Při těchto vyjížděkách sedí Anton v košíku na „řidítkách“. Jednou, když jeli z příkrého kopce, narazili do dodávky. Anton vyletěl z košíku do trávy a Jonatán zůstal ležet na chodníku a tekla mu krev z hlavy. Chlapce odváží sanitka do nemocnice, kde na něj Anton čeká. Když dorazí rodiče, odnesou Antona domů do poličky k ostatním hračkám. Autorka pouze uvádí, že podle Antona, Jonatán jen spí a spí. O smrti se nepíše, čtenář jí spíše vytuší.¹⁴²

4.3.7 Anna a Anička; O životě na začátku a na konci (2014)

Martina Špínková je ilustrátorka, vydala více jak 70 ilustrací, také vydala několik básnických sbírek a několik obrázkových knih pro děti i dospělé. Dále vytváří autorské knihy jen pro přátele, věnuje se i výrobě hraček a malování na textil. V roce 2001 založila neziskovou organizaci Cesta domů, kde působila jako ředitelka, nyní je šéfredaktorkou jejího malého nakladatelství.¹⁴³ Martina Špínková je také autorkou i ilustrátorkou díla *Anna a Anička; O životě na začátku a na konci*, které bylo vydáno nakladatelstvím Cesta domů, jako první dílo pro děti vydané v edici Bludiště.¹⁴⁴

Holčička Anička vypráví příběh o svém životě. Anička má babičku Annu, kterou má moc ráda. Jak Anička roste, babička stárne, až onemocní a zemře. Dívka popisuje, jak ona sama roste a učí se chodit, jíst, zatímco babička chřadne, nohy jí neunesou a později se ani sama nenají. Když v noci babička zemře, vzbudí i Aničku a všichni se s ní společně rozloučí. Celá rodina se účastní i pohřbu. Dívka se s její smrtí vyrovnává po svém (často si s babičkou telefonuje). Když k tomu Anička dozraje, sama řekne, že už

¹⁴² Srov. GAARDER, J. *Anton a Jonatán*, nečíslováno

¹⁴³ Srov. *O autorce...* [online]

¹⁴⁴ Srov. ŠPINKOVÁ, M. *Anna a Anička; O životě na začátku a na konci*, s. 1-41.

spolu nebudou mluvit, jelikož na ní babička nemá čas. V celém příběhu je zřejmý koloběh života i přírody.¹⁴⁵

4.3.8 Kamzíkův velký skok (2016)

Jedná se o obrázkovou knihu, autora Daniela Rušara, který je lektorem osobnostního rozvoje a také autorem několika knih. Ilustrace jsou od Ľuboslava Paľa, který je oceňovaným ilustrátorem a grafikem, realizoval přes čtyřicet knih.

Obrázková kniha popisuje příběh jedné rodiny kamzíků, konkrétně matky a jejich dvou synů. Bratři byli pořád jenom spolu, hráli si a měli se moc rádi. Jednoho dne na ně zaútočili vlci. Při útěku se starší kamzík zřítíl z útesu a zemřel. Bratr nemohl uvěřit, že je mrtev a nechtěl ho opustit. Maminka mu vysvětlovala, že ho neopustí, že bude nosit bratra ve svém srdci. Mluvila i tom, že je přirozené truchlit, ale také žít dál, tedy smát se a hrát si s ostatními. Jediné, co pro bratra může udělat, je jít dál a snažit se žít tak, aby na něj mohl být bratr pyšný (nebát se přeskočit útes). Pokračovali tedy za stádem a cestou se ještě zastavili na místě, kde si bratři moc rádi hráli, a na které měli mnoho vzpomínek.¹⁴⁶

4.3.9 O smrti smrt'oucí (2016)

Autorkou je Pernilla Stalfelt, švédská pedagožka působící v muzeu moderního umění. Od devadesátých let pracuje na sérii dětských naučných knih o tématech, jako je láska, násilí, život, strach, jídlo dokonce i „hovínka“. Dílo *O smrti, smrt'oucí* k této sérii patří a je první, které je přeloženo do češtiny, překlad Dagmar Hartlová. Podle nakladatelství je tato kniha vhodná pro čtenáře od 7 do 12 let.¹⁴⁷

V tomto díle není žádný jednotný příběh. Autorce jde pouze o vysvětlení smrti a všeho, co s ní souvisí (za pomoci obrázků). Vysvětluje, co je smrt lidí, zvířat, ale i rostlin, jak vypadá mrtvý, jak se stane, že někdo umře, co je po smrti, co je pohřeb, jaké jsou způsoby pohřbívání, jak lze vzpomínat, co je závěť a jakým způsobem se dá říci, že někdo zemřel. Závěr obsahuje „Píseň shůry“.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Srov. ŠPINKOVÁ, M. *Anna a Anička; O životě na začátku a na konci*, s. 1-41.

¹⁴⁶ Srov. RUŠAR, D. *Kamzíkův velký skok*, nečíslováno.

¹⁴⁷ Srov. Stalfelt, Pernilla. [online]

¹⁴⁸ Srov. STALFELT, P. *O smrti smrt'oucí*, Přeložila Dagmar Hartlová. nečíslováno.

4.3.10 Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající (2016)

Earl A. Grollman je americký autor. Toto dílo přeložila Lenka Kapsová a vydalo vydavatelství Cesta domů. Je určené pro mládež přibližně od 13 let do 22 let.

Autor nevypráví žádný příběh, ale popisuje pocity, myšlenky a stavy dospívajících, při setkání se smrtí. Dílo je rozděleno do šesti částí. První část se zaměřuje na první dny po úmrtí a popisuje jednotlivé fáze truchlení. Popisuje vyrovnání se s úmrtím v rodině, ale i fakt, že truchlení je velmi individuální. Záleží na jednotlivci, ale i na jeho vztahu k zemřelému a na okolnostech jeho smrti. Autor zdůrazňuje, že život jde dál a všechny pocity jsou normální. Nezáleží na věku ani pohlaví, každý má právo truchlit, plakat, ale i smát se a mluvit o zesnulém. Celé dílo má pomoci dospívajícím vyznat se v jejich pocitech a ujistit je v tom, že existují různé způsoby truchlení, a někdy i velmi protikladné. Autorka uvádí i několik podnětů a způsobů k vyrovnání se s úmrtím.¹⁴⁹

4.3.11 Shrnutí

Všechna uvedená díla se zabývají tématem smrti a umírání, jejich vhodnost podle věku není blíže specifikovaná. Obrázkové knihy jsou už ze své podstaty vhodné spíš pro mladší čtenáře, což ovšem neznamená, že se nedají použít i pro děti staršího věku. Jak je zřejmé z obsahů děl, každý autor k tématu smrti a umírání přistupuje jinak. Některá díla jsou napsána jako příběhy ze života dětí, jiná se zase odehrávají ve zvířecí říši a další jsou spíše „encyklopedická“ (vysvětlují jen určité pojmy), či popisná (pocity). Výběr obsahuje díla vydaná v posledních osmnácti letech. Také by se dala použít i jiná díla, která jsou více populární „knižní bestsellery“ a čtenáři, také zprostředkují setkání se smrtí, ovšem toto setkání je většinou jen okrajové, a tudíž pro tuto diplomovou práci nevyhovující.

¹⁴⁹ Srov. GROLLMAN, E. A. *Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající*, s. 1-147.

Nezisková organizace Cesta domů má své nakladatelství, a také poskytuje registrované zdravotní a sociální služby. Nakladatelství Cesta domů, edice Bludiště se věnuje lidem na konci života a snaží se přibližovat a vysvětlovat mnoho nelehkých témat. Dále se snaží inspirovat rodiče a děti ke společnému povídání o věcech, které nejsou snadné, ale každého v životě potkávají. Jako knižní novinku vydalo v roce 2017 *Je smrt jako duha?*¹⁵⁰ od dánské spisovatelky Jeanette Bresson Ladegaard Knox, přeložila Lenka Kapsová. Dále připravuje nakladatelství dílo *35 způsobů jak, pomoci truchlícímu dítěti*. K tématu smrti a umírání vydalo nakladatelství Cesta domů i pracovní sešit s názvem *Sešit pro děti, kterým někdo zemřel*¹⁵¹ od kolektivu autorů Jindřišky Prokopové, Martina Loučky a s ilustracemi Petry Josefíny Stibitzové.¹⁵²

¹⁵⁰ KNOX, L. B. J. *Je smrt jako duha?* Praha: Cesta domů, 2017. ISBN 978-80-88126-31-7.

¹⁵¹ PROKOPOVÁ, J.; LOUČKA, M. *Sešit pro děti, kterým někdo zemřel*. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-19-5.

¹⁵² Srov. *Nakladatelství* [online].

5 Metodické listy

Následující podkapitoly obsahují metodické listy. Tyto listy byly vytvořeny pro práci s dětmi a mohou sloužit jako pomůcka při zprostředkovávání tématu smrti dětem. Listy byly prioritně zamýšleny pro využití u dětí předškolního, mladšího školního věku, ale jejich využití lze samozřejmě individuálně přizpůsobit i možnostem a schopnostem dětí z ostatních věkových skupin. Šest metodických listů je určených pro mladší děti a následující čtyři metodické listy jsou spíše pro starší děti. Není důležité, aby veškerá činnost byla realizovaná přesně podle metodických listů. Svůj účel splní, i když poslouží jen jako inspirace.

5.1 Metodický list I.

Název aktivity:	Cesta do nebe
Pedagogický cíl:	Mluvit otevřeně o smrti.
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Celodenní projekt (předškolní věk). Dopolední projekt (1 stupeň ZŠ).
Potřeby a materiál:	Postavička (lišáka, myši), kniha <i>Myši patří do nebe...ale jenom na skok</i> , šablona myších/liščích čelenek (Příloha I., II.), pastelky nebo barvy, nůžky, tvrdé čtvrtky velikosti A3.
Postup:	<p>Dnes jsem přinesla dvě zvířátka Šupito a Bělobřicha. Poznáte je? Nechám je kolovat a každý si je může pohladit a prohlédnout.</p> <p>Poslech příběhu</p> <p>Nyní vám přečtu kousek z jejich příběhu z knihy <i>Myši patří do nebe...ale jenom na skok</i> (s. 8-12). (Myš Šupito utíká před lišákem Bělobřichem, zemře a za doprovodu dvou průvodců se dostává do nebe).</p> <p>Ztvárnění příběhu pohybem</p> <p>A teď si některé části z příběhu zkusíme předvést.</p> <p>Utíkáme před lišákem – nejprve pomalu a postupně zrychlujeme.</p> <p>Upadli jsme – zastavíme se a spadneme na zem.</p> <p>Co se to děje? Vstaneme a rozhlížíme se – půlkruhy hlavou do stran, pak se díváme nahoru a dolů (přitlačíme hlavu na hrudník).</p> <p>Chceme vzlétnout, a tak natáhneme ruce vzhůru, rozpažíme a každou část paže (zápěstí, v loktech, ramena) protáhneme tvořením půlkruhů.</p> <p>Jak jen to ostatní dělají, že létají? Protážení v bocích – otáčíme s trupem kolem své osy, a přitom máme ruce v bok.</p> <p>Třeba musíme být lehčí. Zlehka našlapujeme – po špičkách</p>

a pak i po patách.

Prohlédneme si náš krásný ocásek, pohladíme ho – rozkročíme nohy co nejdál od sebe a snažíme se dosáhnout rukama až na zem.

Máme přece i rychlé nožky. Prohlédneme si je – stoj na jedné noze, chytíme se za koleno.

Ale to vše je jen tělo, které bezvládně leží v jámě – lehne si na záda a uvolníme se.

Výroba čelenek

Co kdybychom si vyrobili čelenky, abychom si mohli i nadále hrát na myši a třeba i lišky. Obkreslení čelenky dle šablony, vystřihnutí požadovaného tvaru, vybarvení a slepení dle velikosti hlavy, každého z dětí.

Pohybová hra „Myšičko myš“

Teď když máte ty krásné uši, hned si je vyzkoušíme při hře „Myšičko myš“, jen místo kocoura, budeme mít lišáka. Pravidla jsou obdobná jako u hry „Rybičky, rybičky, rybáři jedou!“. Na jedné straně herního prostoru je dítě, které předvádí lišku a říká: „Myšičko, myš, pojd' ke mně blíž!“. Na druhé straně stojí ostatní děti, jako myši a odpovídají: „Nepůjdu lišáčku (kocourku) nebo mě sníš!“. Jen co to vysloví, rozběhne se lišák proti nim (může běžet do stran, ovšem stále jen dopředu, nevrací se), myši se mu snaží proklouznout. Koho se lišák dotkne, je chycen a v dalším kole se stává jeho pomocníkem. Pomocníci se musí držet za ruce a vytvořit jakousi „sít“, do které chytají zbylé myšky. Síť se nesmí rozpojit, jinak by byl lov neplatný a myšky by se směly vrátit. Vítězí ta myš, která bude lapena jako poslední.

Komunikační kruh

Co se vám dnes líbilo? Díky myšce Šupito jsme se dozvěděli mnoho nových věcí. Když někdo zemře je to smutné, ovšem může se dostat do nebe, a tam se má báječně. A to už nemusí být tak zlé. Dokonce příběh v knize pokračuje dál a Šupito se

	v nebi potká s lišákem Bělobřichem a stanou se z nich nejlepší kamarádi. Také jsme se dozvěděli, že přátelství je víc než věci, hračky, ale i třeba rychlé nohy.
Metodické poznámky:	Pozor při práci s nůžkami. Časové rozložení je dost individuální, záleží na věku a schopnosti dětí.
Rozvíjené klíčové kompetence:	Kompetence k učení; dítě odhaduje své síly, učí se hodnotit svoje osobní pokroky i oceňovat výkony druhých. Činnostní a občanské kompetence; dítě má smysl pro povinnost ve hře, práci i učení; k úkolům a povinnostem přistupuje odpovědně; váží si práce i úsilí druhých
Očekávaný výstup:	Dítě a jeho tělo; vědomě napodobovat jednoduchý pohyb podle vzoru a přizpůsobit jej podle pokynu. Dítě a jeho psychika; poznávací schopnosti a funkce, představivost a fantazie, myšlenkové operace; postupovat a učit se podle pokynů a instrukcí.
Text pracovního příběhu: (citace)	PROCHÁZKOVÁ, I. <i>Myši patří do nebe...ale jenom na skok.</i> Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01558-7.

5.2 Metodický list II.

Název aktivity:	Co je smrt?
Pedagogický cíl:	Vysvětlit pojmem smrt.
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Dopolední projekt.
Potřeby a materiál:	Knihka <i>O smrti smrt'oucí</i> , omalovánky, pastelky, květináč, hlína, semínka, voda, igelitový sáček.
Postup:	<p>Práce s knihou</p> <p>Dnes jsem si pro vás připravila knihu <i>O smrti smrt'oucí</i> (první tři strany). Společné přečtení a prohlédnutí. Diskuze nad knihou. Mrtvý je člověk, zvíře (moucha, brouk, pták) ale i rostlina (zvadne, pokácíme strom, je nemocný atd.).</p> <p>Koloběh přírody</p> <p>Víte, co je to koloběh přírody? Je to velmi důležité. Každý musí zemřít, aby bylo místo pro dalšího. Na místo starého stromu se zasadí nový, z květiny vypadne semínko a z něj vyroste další květina. K tomuto povídání mám pro vás obrázky, které si můžete vybarvit. Nejprve si ovšem sami zkusíme něco vypěstovat.</p> <p>Společné zasetí trávy</p> <p>Připravíme si květináč (klidně i truhlík) s hlínou, rukama zem urovnáme, nasejeme semínka trávy, trochu zahrneme a zalijeme, můžeme přikrýt igelitovým sáčkem (vytvoříme pařeniště). A dáme na teplé a slunné místo. Postupně budeme sledovat, jak tráva klíčí a pak roste, budeme jí zalévat a až nastane ten správný čas, tak i zastříhávat.</p>
Metodické poznámky:	Lze si vytvořit i tzv.: „Trávníčka“, který se na jaře prodává v květinářství. Hlava z pomalované punčochy, v níž je hlína či písek a vlasy z trávy. Tato činnost by se měla zvládnout za dopoledne, ovšem velmi záleží na tom, jak se rozvine diskuze

	nad knihou.
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Komunikativní kompetence; dítě dovede využít informativní a komunikativní prostředky, se kterými se běžně setkává (knížky, encyklopedie).</p> <p>Kompetence k učení; dítě má elementární poznatky o světě lidí, kultury, přírody i techniky, který dítě obklopuje, o jeho rozmanitostech a proměnách; orientuje se v řádu a dění v prostředí, ve kterém žije.</p>
Očekávaný výstup:	<p>Dítě a svět; porozumět, že změny jsou přirozené a samozřejmé (všechno kolem se mění, vyvíjí, pohybuje a proměňuje) a že s těmito změnami je třeba v životě počítat, přizpůsobovat se běžně proměnlivým okolnostem doma i v mateřské škole.</p> <p>Dítě a svět; vnímat že, svět má svůj řád, že je rozmanitý a pozoruhodný, nekonečně pestrý a různorodý.</p> <p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; učit se nová slova a aktivně je používat (ptát se na slova, kterým nerozumí).</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	<p>STALFELT, P. <i>O smrti smrtoucí</i>. Přeložila Dagmar Hartlová. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-10-2.</p>

5.3 Metodický list III.

Název aktivity:	Co to znamená být mrtvý
Pedagogický cíl:	Vysvětlit pojem mrtvý.
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Vícedenní projekt (předškolní věk). Dopolední projekt (1 stupeň ZŠ).
Potřeby a materiál:	Postavička Dinosaurů, kniha <i>Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké</i> , proužek papíru, text písně <i>Komáři se ženili</i> (případně audio záznam), Orffovy hudební nástroje
Postup:	<p>Rozehrání</p> <p>Začneme trochu netradičně. Nejprve si zaběháme a poskočíme.</p> <p>Komunikační kruh</p> <p>Posad'te se, dejte si ruce na srdce a buďte tiše. Co cítíte? Buší vám srdce a hodně. Víte proč? Jelikož jste běhaly a skákaly. Co kdyby vám srdce netlouklo? Tak byste byly mrtvé. Občas od vás během hry slyším „seš mrtvej“ víte, co to znamená? Člověku nebuší srdce, nedýchá, je ztuhlý a studený. O tomto se také píše v knize <i>Když Dinosaurům někdo zemře</i> (s. 10-11). Co vidíte na obrázku? Jak na sebe dinosaurí děti střílí a jak najdou mrtvého ptáčka. Kdo tedy může být mrtvý? Mrtvý je nejen člověk, zvíře (moucha, brouk, pták) ale i rostlina zemře, když zvadne.</p> <p>(Podle nálady dětí je možné pokračovat v diskuzi nebo přejít k další činnosti.) Přinesla jsem vám ukázat dinosaura. Kde takový dinosaur žije, můžeme ho vidět? Co o dinosaurech víte? Může být i tak velké zvíře jako je dinosaur smutné? A proč? Každý může být smutný, či plakat, je to běžná reakce třeba na smrt v rodině. Umřel vám někdo? Chtěli byste nám něco říci?</p>

	<p>Uvolnění mluvidel</p> <p>Dnes se naučíme písničku <i>Komáři se ženili</i>. Nejdříve se musíme rozcvičit jako správní zpěváci.</p> <p>Předvádění grimas - Jsem smutný, když mě někdo opustí. Mám radost, když si mohu hrát. Občas se šklebíme na strašidla. Vyplazujeme jazyk jako čerti. Někteří umí z jazyku „korejtko“ a jiní si oblíznou bradu či špičku nosu. Všichni se oblíznou po dobrém jídle a umí lízat zmrzlinu. Nakonec jsme unavení a zíváme. Pak na nás ale někdo zasyčí a také zabzučí.</p> <p>Dechová cvičení</p> <p>Pro zpěváka je důležité i správně, rovně sedět či stát. Ovšem nejdůležitější je dobře dýchat. Hluboký nádech a výdech. Teď se nadechneme do břicha, pak do hrudi, ale nezvedáme ramena. Při výdechu se „sfoukneme“, opět zase postupně. Foukáme do proužku papíru, který držíme piketovým úchopem. A na závěr jen položený na dlani.</p> <p>Nácvik písně</p> <p>Nejprve si píseň poslechneme, pak si zopakujeme slova (případně něco vysvětlíme, pokud tomu děti nerozumí). Zkusíme si píseň zazpívat společně, možno i s audio záznamem. Přidáme tleskání do rytmu. Už nám ta píseň pěkně jde, tak si jí ještě vylepšíme a budeme k ní hrát na Orffovy hudební nástroje.</p> <p>Shrnutí</p> <p>Děti moc vám děkuji za krásné hudební vystoupení. Jste jak opravdoví zpěváci a muzikanti. Moc se mi líbilo, jak jste spolupracovali.</p>
<p>Metodické poznámky:</p>	<p>K nácviku písně je možné ještě připojit obrázky pro lepší zapamatování textu. Činnosti mohou být časově náročné, a tak by bylo možná vhodnější je rozdělit na více dní. Vše záleží na dětech, jejich potřebách a pocitech.</p>
<p>Rozvíjené klíčové kompetence:</p>	<p>Komunikativní kompetence; dítě průběžně rozšiřuje svou slovní zásobu a aktivně ji používá k dokonalejší komunikaci</p>

	s okolím.
Očekávaný výstup:	<p>Dítě a jeho tělo; ovládat dechové svalstvo, sladit pohyb se zpěvem.</p> <p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; správně vyslovovat, ovládat dech, tempo i intonaci řeči.</p> <p>Dítě a společnost; vyjadřovat se prostřednictvím hudebních a hudebně pohybových činností, zvládat základní hudební dovednost vokální i instrumentální (zazpívat píseň, zacházet s jednoduchými hudebními nástroji, sledovat a rozlišovat rytmus).</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	BROWN, L. K.; BROWN, M. T. <i>Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké</i> . Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-0-5.

5.4 Metodický list IV.

Název aktivity:	Kamzíkův velký skok
Pedagogický cíl:	Vnímat smrt jako součást života.
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Dopolední projekt.
Potřeby a materiál:	Dílo <i>Kamzíkův velký skok</i> , Volný prostor (nejlépe zahrada nebo tělocvična), „překážková dráha“, obrázek dvou vlků (Příloha III.).
Postup:	<p>Přečtení příběhu</p> <p>Děti posaďte se a pozorně poslouchajte. Dnes vám přečtu knihu <i>Kamzíkův velký skok</i>.</p> <p>Ztvárnění příběhu pohybem</p> <p>Slyšeli jste příběh O kamzíkovi. Kamzík je zvíře, něco jako divoká koza nebo srnka. Nyní vám ten příběh zopakují a vy budete předvádět to, co slyšíte (za pomoci druhé paní učitelky).</p> <p>Žil jeden kamzík a ten měl staršího bratra a maminku, byli tedy tři (utvořit skupiny po třech). Jednou si zase kamzíci hráli, skákali a honili se. V tom uslyšeli varovné znamení (písknutí). Zastavili se, rozhlíželi se, aby zjistili, co se děje. „Vlci“ zavolal jeden z nich. Ti vlci byli dva (ukázat obrázek). Kamzíci před nimi začali utíkat, co nejrychleji mohli. Utíkali kolem kamene, přeskočili vysokou trávu, prolezli pod větvemi („překážková dráha“). Najednou se zastavili a rozhlíželi se, kde by se mohli schovat. Mladší kamzík s maminkou běželi, až uviděli jeskyni a tam se schovali. Starší bratr běžel jiným směrem, a tak se rozhodl vylézt nahoru na skálu (předvádí učitelka). Najednou před ním byla veliká jáma a on se rozhodl, že jí přeskočí. Rozběhl se, vyskočil, ale nepovedlo se a upadl na zem (všechny děti vyskočí a spadnou - relaxace). Když vlci odešli, hledala ho maminka s mladším kamzíkem „bráško kde jsi“,</p>

	<p>ovšem nikdo se neozýval. Po chvíli hledání ho zahlédli, jak leží v jámě a nehýbe se. „Je mrtvý“ řekla maminka a rozplakala se. Pak začala uklidňovat mladšího kamzíka. Stane se, že někdo zemře, bolí nás to, což je správné. Ovšem naše vzpomínky a společné chvíle zůstanou. Zhluboka se nadechni a vydechni, až nabereš síly, tak se posad'. I když měl kamzík bratra moc rád, věděl, že tu s ním nemůže zůstat, a tak se zvedl a pokračoval v cestě za ostatními. Ovšem když doběhl k jámě, zastavil se a nechtěl jí přeskocit. Maminka mu vysvětlila, že se nemusí bát, že ostatní kamzíci ji přeskočili a on to také zvládne. Je jen důležité být opatrný. Na závěr si děti mohou vyzkoušet, kam doskočí (vytvoříme dvě čáry). Rozdělí se do dvou skupin, podle toho kdo si troufne přeskocit kterou vzdálenost, myslí si, že to zvládne. Můžeme jednu vzdálenost utvořit, tak aby bylo nereálné jí přeskocit. Děti mohou odhadovat své síly, aby si to vyzkoušely a mohly se poučit.</p> <p>Závěrečná diskuze</p> <p>Co se vám na příběhu zdálo zajímavé? Rozuměli jste všemu? Chcete k tomu něco dodat? (Jaký měl příběh poučení?)</p>
Metodické poznámky:	<p>Bylo by vhodné, kdyby aktivitu realizovaly dvě a více učitelek. Jedna čte příběh a druhá s dětmi předvádí.</p> <p>Pro lepší názornost by bylo dobré vzít si nějakou podobiznu kamzíka a dětem jí ukázat.</p> <p>Lze na příběh navázat dalšími činnostmi jako je například převyprávění příběhu, prohlédnutí knihy, malba kamzíka, dramatizace atd.</p>
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Kompetence k učení; dítě odhaduje své síly, učí se hodnotit svoje osobní pokroky i oceňovat výkony druhých.</p>
Očekávaný výstup:	<p>Dítě a jeho tělo; zvládat základní pohybové dovednosti a prostorovou orientaci, běžné způsoby pohybu v různém prostředí (zvládat překážky, pohybovat se ve skupině dětí).</p> <p>Dítě a jeho tělo; vědomě napodobovat jednoduchý pohyb podle vzoru a přizpůsobit jej podle pokynu.</p>

	Dítě a jeho psychika; poznávací schopnosti a funkce, představivost a fantazie, myšlenkové operace; záměrně se soustředit na činnost a udržet pozornost.
Text pracovního příběhu: (citace)	RUŠAR, D. <i>Kamzíkův velký skok</i> . Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.

5.5 Metodický list V.

Název aktivity:	Nerozluční přátelé
Pedagogický cíl:	Uvědomit si smrtelnost. Znát možné následky za neopatrné chování.
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Dopolední projekt.
Potřeby a materiál:	Knihy <i>Anton a Jonatán</i> ; každé dítě svého plyšového kamaráda, jeden i pro paní učitelku.
Postup:	<p>Řízená diskuze</p> <p>Každý z vás má nějakého kamaráda. Ovšem dnes jste měli za úkol si přinést svoji nejoblíbenější hračku (plyšového kamaráda). Každý z vás nám ji krátce představí. Já jsem si přinesla pejska a jmenuje se Ben. Každý nám ukažte svého kamaráda a poví, jak se jmenuje.</p> <p>Pantomima</p> <p>Teď vám s Benem ukážeme co nejraději děláme, samozřejmě bez mluvení. Co si myslíte, že to bylo? Ano jízda na loďce. Kdo z vás nám chce také předvést, co rád dělá se svým kamarádem.</p> <p>Vyjádření emocí</p> <p>Děti teď mi ukažte, jak vypadáte, když se vám něco povedlo/máte radost. Když se na něco těšíte. Když už to vypadá, že se asi nedočkáte. Když se vám něco nepovede, nebo ztratí. Když se moc zlobíte. A najednou zase vidíte svého kamaráda a jste moc rádi, že ho máte a nejste sami (pevně ho obejmeme či políbíme).</p> <p>Přečtení příběhu s následnou diskuzí</p> <p>V této knížce <i>Anton a Jonatán</i> se také píše o dvou kamarádech. Pohodlně se usadte a já vám jí přečtu. Proč si myslíte, že rodiče odnesli medvěda Antona domů? Protože už Jonatán</p>

	<p>neležel v nemocnici, ale umřel. Víte proč umřel, co se mu stalo? Každý musí být opatrný a poslouchat ty kteří toho ví více, jako jsou rodiče nebo pan policista. Je možné, že se nám něco stane a mi se jen odřeme, ale může se nám stát i nějaký vážnější úraz. Třeba, když se nerozhlédneme a vstoupíme do silnice. Napadá vás ještě něco, kdy na sebe musíme dávat pozor? Při šplhání na strom nebo po žebříku či nábytku. Při sportu, třeba při jízdě na kole nosit helmu a třeba i chrániče, výstražní vestu. Poutat se bezpečnostními pásy v autě. Dbát na pravidla silničního provozu atd. Chcete ještě něco říci?</p>
Metodické poznámky:	<p>Bylo by dobré, kdyby si svého plyšového kamaráda přinesla i paní učitelka. Dílo má krásnou ilustraci, obrázky je možné okopírovat a při čtení všet např.: na magnetickou tabuli.</p>
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Činnostní a občanské kompetence; dítě dbá na osobní zdraví a bezpečí svoje i druhých, chová se odpovědně s ohledem na zdravé a bezpečné okolní prostředí (přírodní i společenské).</p>
Očekávaný výstup:	<p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; domluvit se slovy i gesty, improvizovat.</p> <p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; porozumět slyšenému (zachytit hlavní myšlenku příběhu, sledovat děj a zopakovat jej ve správných větách).</p> <p>Dítě a ten druhý; porozumět běžným projevům vyjádření emocí a nálad.</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	<p>GAARDER, J. <i>Anton a Jonatán</i>. Praha: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03698-4.</p>

5.6 Metodický list VI.

Název aktivity:	Počkej, milá smrti
Pedagogický cíl:	Uvědomit si existenci smrti. Mluvit o smrti (žádné tabu).
Cílová skupina:	Děti předškolního věku, 1. stupeň ZŠ.
Čas potřebný k provedení:	Dopolední projekt.
Potřeby a materiál:	Kniha <i>Počkej milá smrti</i> ; tamburína (nebo jakýkoliv rytmický nástroj); papír A4 a pastelky na kreslení.
Postup:	<p>Děti dnes vám budu číst příběh o jedné malé holčičce Aničce a jejím kocourkovi Kubíčkoví.</p> <p>Poslech příběhu</p> <p>Živé předčítání příběhu učitelkou a aktivní naslouchání dětí. (Část o tom, jak kocour dostane ránu do hlavy a po několika dnech musí být utracený.)</p> <p>Diskuze a prohlížení knihy</p> <p>O čem byl příběh, který jsem vám přečetla? Tento příběh je sice velmi smutný, protože Anička už si s kocourkem Kubíčkem nebude moci hrát, ale kocourka Kubíčka ta hlava moc bolela. Co si myslíte, že se s ním stalo? Nemyslíte, že v nebi, kde ho nic nebolí a má tam kamarády, je mu lépe?</p> <p>Pohybová hra „Objímaná“</p> <p>Je důležité mít někoho rád, tedy i mít kamarády. Kamarád nám může často pomoci. Jako třeba ve hře „Objímaná“. Na zvuk tamburíny se budeme volně pohybovat po prostoru, nejlépe do rytmu. Jakmile přestanu hrát, obejmete se s kamarádem, který je u vás nejbliže.</p> <p>Kresba nebe</p> <p>Před chvílí jsme mluvili o tom, že když někdo zemře, je v nebi. Jak ovšem takové nebe vypadá, a kdo tam je? Teď si vezměte pastelky a zkuste každý to své nebe nakreslit. (Pokud budete</p>

	<p>potřebovat, ráda vám s čímkoliv pomohu).</p> <p>Výstava výtvarných děl</p> <p>Všichni jste nakreslili moc krásné a originální obrázky. Nyní se postupně zvedněte, doneste mi obrázek a vystavíme si ho někde ve třídě (pověsit na nástěnku, na magnetickou tabuli, či opřít o okna), ještě můžete ostatním říci, co jste nakreslili.</p> <p>Shrnutí</p> <p>Všechny vaše obrázky jsou moc pěkné a zdobí nám třídu. Jak je vidět, tak v nebi může být každý, a že všichni jsou kamarádi.</p>
Metodické poznámky:	<p>Je důležité vnímat reakci dětí, pokud by pro některé dítě bylo téma smrti příliš traumatizující, je zapotřebí citlivě zasáhnout (učitel by měl děti znát).</p> <p>Nenaléhat na děti, aby se aktivně zapojily do diskuze či popisu výtvarného díla. Ovšem ocenit ty, které tak učiní.</p>
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Činnostní a občanské kompetence; dítě se zajímá o druhé i o to, co se kolem děje; je otevřené aktuálnímu dění.</p>
Očekávaný výstup:	<p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; porozumět slyšenému (zachytit hlavní myšlenku příběhu, sledovat děj a zopakovat jej ve správných větách).</p> <p>Dítě a jeho psychika; jazyk a řeč; projevovat zájem o knížky, soustředěně poslouchat četbu.</p> <p>Dítě a jeho psychika; poznávací schopnost a funkce, představivost a fantazie, myšlenkové operace; vyjadřovat svou představivost a fantazii v tvořivých činnostech výtvarných i ve slovních výpovědích k nim.</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	<p>SUŠKOVÁ, K. <i>Počkej, milá smrti</i>. Řevnice: Arbor vitae, 2013. ISBN 978-80-7467-062-6.</p>

5.7 Metodický list VII.

Název aktivity:	Pohřbívání – zvyky a tradice
Pedagogický cíl:	Přiblížit dětem rituál spojený se smrtí, pohřeb.
Cílová skupina:	Mladší školní věk
Čas potřebný k provedení:	1,5 hodiny
Potřeby a materiál:	Dílo <i>Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka</i> , Obrázky různých způsobů pohřbu.
Postup:	<p>Společné přečtení knihy</p> <p>Dnes vám přečtu úryvek z knihy <i>Jak se rodí bráškové</i> (s. 44-51). Tato knížka je o holčičce, která chodí do mateřské školky. Poslouchejte, co se jí jednou stalo.</p> <p>Diskuze</p> <p>Byly jste někdy na pohřbu? Co si myslíte o příběhu z knihy?</p> <p>Prohlížení obrázků s následnou diskuzí</p> <p>Co víte o pohřbívání? Probíhá pohřeb všude stejně? Podívejte se tady na ty obrázky (zpopelnění v krematoriu, posláním těla po vodě), co mi k nim řeknete? Tyto typy pohřbívání jsou různé v různých dobách i civilizacích.</p>
Metodické poznámky:	Bylo by vhodné, kdyby uvedeným činnostem předcházela již nějaká průprava (zařadit třeba předcházející metodické listy určené pro mladší děti). Je zapotřebí empatické vnímání reakcí dětí, vzhledem k tématu. Nechat děti se vyjádřit.
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Občanské kompetence; žák respektuje, chrání a ocení naše tradice a kulturní i historické dědictví...</p> <p>Komunikativní kompetence; žák využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi.</p>
Očekávaný výstup:	Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Sociální rozvoj; Mezilidské vztahy; péče o dobré vztahy; chování

	<p>podporující dobré vztahy, empatie a pohled na svět očima druhého, respektování, podpora, pomoc.</p> <p>Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Sociální rozvoj; Komunikace; cvičení pozorování a empatického a aktivního naslouchání.</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	<p>PAŠTIKOVÁ, J. <i>Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka</i>. Olomouc: Rubico, 2007. ISBN 978-80-7346-076-1.</p>

5.8 Metodický list VIII.

Název aktivity:	Vzpomínáme
Pedagogický cíl:	Myslet na zemřelé a něco pro ně udělat.
Cílová skupina:	Mladší školní věk.
Čas potřebný k provedení:	1,5 hodiny
Potřeby a materiál:	Skleničky (nejlépe nízké a široké), čajové svíčky, lepidlo, papír, nůžky, případně i raznice na papír.
Postup:	<p>Komunikační kruh</p> <p>Občas se stává, že zemře někdo, koho jsme měli moc rádi. Ať už se jedná o člověka anebo i zvíře. Stalo se vám to?</p> <p>Brainstorming „bouře mozků“ – co jste cítili? O pocitech v takovéto situaci se můžeme dočíst i v knize <i>Slon v pokoji</i> (s. 144, Jak se vyznat ve svých pocitech)</p> <p>Víte, jak lze na někoho vzpomínat?</p> <p>Výtvarná činnost</p> <p>Co takhle vyrobit nějaký pěkný svícen, který bychom mohli donést na hřbitov. Abychom zemřelým ukázali, že na ně myslíme a zároveň svícнем zkrášlíme hrob.</p> <p>Nejprve si musíme rozmyslet, co bychom na svícnu chtěli mít za obrázek (tvary; srdce, hvězdičky, měsíček, domeček atd.)</p> <p>Pak vybereme papír. Na něj si obrázky nakreslíme, nebo vytlačíme raznicemi. Namažeme sklenice lepidlem a obrázky přilepíme. Nakonec vložíme do skleničky čajovou svíčku.</p> <p>Shrnutí</p> <p>Společné prohlédnutí svícnu. Moc hezky se vám svícny povedly, jsou i originální. Všichni jste pěkně pracovali a pomáhali si. Chcete k tomu něco říci?</p>
Metodické poznámky:	Vhodné by bylo zařazení třeba kolem svátku všech zemřelých „dušiček“. Svícny lze polepit přírodninami (písek, listy, jehličí), nebo kořením a solí (vykrajovány tvoříme tvary). Také

	<p>jdou svícný polepit ubrouskovou technikou neb pomalovat barvami (barvy by měli být venkovní, aby je nesmyl déšť).</p> <p>Je možné, že se děti budou chtít pochlubit reakcí rodičů či tím, jak donesli svícen na hřbitov.</p>
Rozvíjené klíčové kompetence:	<p>Komunikativní kompetence; žák rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění.</p>
Očekávaný výstup:	<p>Průřezové téma; Multikulturní výchova; Lidské vztahy; význam kvality mezilidských vztahů pro harmonický rozvoj osobnosti; tolerance, empatie, schopnost umět se vžít do role druhého.</p> <p>Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Osobnostní rozvoj; Kreativita; tvořivost v mezilidských vztazích.</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	<p>GROLLMAN, E. A. <i>Slon v pokoji: o smrti a zármutku pro dospívající</i>. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-13-3.</p>

5.9 Metodický list IX.

Název aktivity:	Vzpomínky
Pedagogický cíl:	Poznat sám sebe z jiného úhlu pohledu.
Cílová skupina:	Mladší školní věk.
Čas potřebný k provedení:	1,5 hodiny
Potřeby a materiál:	Staré fotky, oblíbená hračka, pastelky, papír velikost A4, kniha <i>Dívka s Pomeranči</i> .
Postup:	<p>Příprava na činnost (den, či týden předem)</p> <p>Přineste si staré fotografie, třeba vašich rodičů, když byli mladší a hlavně také vaše jako miminek, batolat jednoduše malých dětí.</p> <p>Převyprávění příběhu</p> <p>Nejprve dětem ukážu knihu <i>Dívka s pomeranči</i>. Společně si ji prohlédneme, přečteme kdo je autorem, ilustrátorem a v jakém vydavatelství vyšla. Co si myslíte, o čem kniha bude? Přečtení úryvku z knihy s následným převyprávěním děje. Chlapec George dostává ve svých patnácti letech dopis od otce, který už je jedenáct let mrtvý. Otec v dopise píše o tom, jak si George pamatuje, jaký byl jako dítě, s čím si rád hrál a jak to vypadalo u nich doma.</p> <p>Diskuze nad fotkami</p> <p>Děti ukažte nám fotky, které jste si přinesly, vzpomínáte si na nějakou historku, která se k nim váže? A jaká byla vaše oblíbená hračka? Některé děti mají předměty (pleny, „hajánek“, deku), bez kterých neusnou. Měly jste také něco takového?</p> <p>Kresba</p> <p>Na co si vzpomínáte z knihy, Zkuste nám to, co si pamatujete nakreslit. (Děti mohou nakreslit například dívku s pomerančem, Georgova otce, či Georga jak čte dopis).</p>

	<p>Diskuze o kresbách</p> <p>Společně si prohlédneme všechno, co jste nakreslili a promluvíme si o tom. Co kdo nakreslil a proč, z jakého důvodu?</p>
Metodické poznámky:	Bylo by dobré, kdyby učitelka měla připravenou svou fotku li nějaký oblíbený předmět z dětství. Začala by s vyprávěním jako první. A tím dala dětem určitou ukázkou/návod toho, co si od nich představuje.
Rozvíjené klíčové kompetence:	Sociální a personální kompetence; žák si vytváří pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.
Očekávaný výstup:	<p>Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Osobnostní rozvoj; Sebepoznání a sebepojetí; já jako zdroj informací o sobě; druzí jako zdroj informací o mně; co o sobě vím a co ne.</p> <p>Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Sociální rozvoj; Mezilidské vztahy; péče o dobré vztahy; chování podporující dobré vztahy, empatie a pohled na svět očima druhého, respektování, podpora, pomoc.</p>
Text pracovního příběhu: (citace)	GAARDER, J. <i>Dívka s Pomeranči</i> . Praha: Albatros, 2004. ISBN 978-80-00-03051-7.

5.10 Metodický list X.

Název aktivity:	Život
Pedagogický cíl:	Uvědomit si životní cyklus.
Cílová skupina:	Mladší školní věk
Čas potřebný k provedení:	Dopolední projekt.
Potřeby a materiál:	Dílo <i>Anna a Anička</i> , dopisní papír, obálky a psací potřeby.
Postup:	<p>Přečtení úryvku z knihy</p> <p>Dnes vám přečtu kousek z knihy <i>Anna a Anička</i> (s. 17), jedná se o příběh o holčičce Aničce a její babičce Anně</p> <p>Komunikační kruh</p> <p>Převyprávějte mi příběh a zkuste někdo říci, co bylo hlavní myšlenkou v tomto úryvku. (Anička roste a učí se nové věci, oproti tomu babička chřadne a spoustu věcí zapomíná a sama nezvládá.) Máte nějaké podobné zkušenosti s někým v rodině či v okolí?</p> <p>Dopis pro mne</p> <p>Co si představíte pod pojmem koloběh života? (To, jak život plyne.) Napište heslovitě důležité věci, které byste se chtěli naučit a co byste chtěli prožít, vaše sny a přání. Snažte se udržet i určité pořadí. (Když se člověk narodí, učí se jíst, pít, chodit, mluvit, běhat, dojít si sám na záchod a dále si může přát, aby se naučil řídit auto, ale i třeba vlak, vdát se, podívat se do Norska apod.) Jednoduše napište nějaké sny, které byste si rádi v budoucnu splnily.</p> <p>Uložte si své dopisy do obálek a já vám je uschovám, až budete opouštět školu, tak vám je dám (je na vás zda je pak rozlepíte, nebo ještě na nějaký čas někam schováte). Za několik let se k nim můžete vrátit a říci si co jste splnily, co vás již neláká, na co jste zapomněly, a jaké máte nové sny.</p>

Metodické poznámky:	Velmi záleží na věku žáků a na jejich momentálním rozpoložení.
Rozvíjené klíčové kompetence:	Kompetence sociální a personální; žák si vytváří pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty.
Očekávaný výstup:	Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Sociální rozvoj; Kreativita – cvičení pro rozvoj základních rysů kreativity (pružnosti nápadů, originality, schopnosti vidět věci jinak, citlivosti, schopnosti "dotahovat" nápady do reality). Průřezové téma; Osobnostní a sociální výchova; Morální rozvoj; Hodnoty, postoje, praktická etika – analýzy vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevů v chování lidí.
Text pracovního příběhu: (citace)	ŠPINKOVÁ, M. <i>Anna a Anička; O životě na začátku a na konci</i> . Praha: Cesta domů, 2014. ISBN 978-80-904516-9-8.

6 Realizace a rozhovor

Realizace mnou navrhovaných metodických listů proběhla v mateřské škole a ve školní družině, konkrétně v rámci čtenářského klubu.

6.1 Realizace u dětí předškolního věku

V Mateřské škole ve Veselí nad Lužnicí jsem si domluvila realizaci části jednoho z mých metodických listů. Učitelce ve vybrané mateřské škole jsem poskytla všechny metodické listy, aby si mohla sama vybrat, který z nich realizuje ve své třídě. Učitelka si vybrala metodický list III. *Co znamená být mrtvý* a já jsem jí následně poskytla potřebnou knihu k realizaci tohoto listu. Požádala jsem ji i o možnost pozorování činnosti uskutečněné na základě onoho listu. V průběhu realizace jsem si dělala záznam pozorování a po skončení činnosti jsem s učitelkou vedla polostrukturovaný rozhovor, během kterého mi ochotně odpověděla na všechny mé otázky.

6.1.1 Záznam z pozorování

Realizovaný list: Metodický list III; *Co znamená být mrtvý?*

Datum: 12. 2. 2018

Místo: Mateřská škola U zastávky, Veselí nad Lužnicí

Věková skupina: předškolní věk

Počet dětí: 13 (osm chlapců a pět dívek)

Aktivita začala v devět hodin ráno. Děti se usadily na koberec a utvořily komunikační kruh, jak jsou zvyklé. Provedly uvítací ceremoniál a vyprávěly si co zažily o víkendu a zopakovaly si, co zajímavého dělaly předchozí týden ve školce. Pak se zvedly a společně na muziku běhaly a skákaly. Po chvíli učitelka muziku vypnula a děti se posadily zpět do kruhu. Dostaly za úkol si dát ruku na srdce a být tiše. Učitelka se jich ptala, co cítí, odpověděly, že bušení srdce. Dále se bavily o tom, proč jim srdce buší tak rychle a co by se stalo, kdyby přestalo tlouct. Děti odpověděly, že jim tolik tlouče srdce, jelikož běhaly, a kdyby jim netlouklo, tak že by byly mrtvé. Učitelka se ptala, jak to tedy vypadá, když je někdo mrtvý. Nejčastěji děti odpovídaly, že když člověk nežije,

tak je v nebi nebo v rakvi. Dále se pak děti bavily o tom, zda je to tak u lidí i zvířat. Učitelka plynule navázala na páteční příhodu, kdy jednomu z chlapců vlétla moucha do polévky a utopila se. Následně dětem vyprávěla, že když se před nějakým časem bavila s dětmi, tak, se jí jeden z chlapců svěřil, že mu zemřel pes. Ten chlapec se přihlásil, že se jednalo o něho a jeho psa Dinga. Poté vyprávěl, jak se to stalo. Své vyprávění začal tím, že se jejich pes Dingo najedl, a pak dostal záchvat, spadl na zem a už se nehýbal. Vypadal, jako když spí, ale nebušilo mu srdce. Učitelka hned řekla, že je Dingo v nebi a tam je mu dobře, nic ho nebolí a dívá se na ně. Uklidnila chlapce a zmínila také, že je Dingo určitě rád, když je mu také dobře a rozhodně by si nepřál, aby se chlapec kvůli jeho smrti dlouho trápil. Pak vyzvala děti, aby se podívaly k nebi a Dingovi zamávaly a řekly, že se mají dobře. Chlapec byl smutný a učitelka se ho ptala, jestli má na Dinga nějaké vzpomínky. On řekl, že toho spolu zažili mnoho. A že našel fotografie, na kterých je Dingo i některé na nichž jsou spolu. Maminka mu na fotografie koupila album, aby je měl všechny pohromadě a dobře se mu na Dinga vzpomínalo. Poté chtěly i ostatní děti vyprávět, co se jim přihodilo. Každé dítě dostalo prostor, aby řeklo, co ho napadá. Většinou mluvily o tom, že jim umřeli prarodiče, teta a hlavně zvířata (pes, křeček, prasátko, slepice, králík). Učitelka se jich zeptala, jak se cítily. Odpovídaly, že byly smutné, chtělo se jim plakat a někteří přiznaly, že později skutečně plakaly. A že rodiče byli jen smutní. Na to učitelka navázala tím, že je to běžná reakce a plakat může každý, jak děti, tak i rodiče, či jiní dospělí. Společně se pak bavily o tom, že pokud by chtěly namalovat smutek, tak použijí černou, šedou anebo barvu nebe. Učitelka postavila před děti postavičku dinosaura a ony byly hned nadšené, že si s ním chtějí hrát, či ho aspoň pohladit. Pohladily si ho, a učitelka se jich následně ptala, kde dinosaur žije a jestli ho můžeme vidět v zoologické zahradě? Děti řekly, že v ZOO ho můžeme vidět, ale jen kosti, jelikož je mrtvý. A také v dinoparku, kde jsou jen hračky. A stalo se to tak, že vybuchla sopka, jiné děti tvrdily, že je zasáhl kámen, tedy meteorit. Kosti můžeme vidět, jelikož, je vykopali nějakí lidé. Jeden z chlapců doplňuje, že těm lidem se říká archeologové. Učitelka pověsila na nástěnku zvětšeninu stránky z knihy *Když dinosaurům někdo zemře*, aby si ji děti prohlédly. Zároveň dala dětem kolovat, otevřenou knihu. Když si všechny děti obrázky prohlédly, ptala se jich, co na dvojstraně viděly? Děti odpověděly, že jsou tam dinosauři a našly ptáčka. Pak jim učitelka přečetla tu část, kde se dinosauři baví o tom, zda ptáček spí, či je mrtvý. Následně přišla na řadu otázka. „Jak poznáme, že ptáček již nežije?“ Děti odpovídaly, že smrt ptáčka poznáme

podle jeho nebijícího srdce a také toho, že je studený. Každý si pak sáhl na tvář, a zjistil, že je teplý a po běhu ještě více, jelikož pohyb ho zahřeje. Společně s učitelkou mluvily děti o tom, že stejné pocity jako oni mají i jiné děti a dospělí. Smutek je tedy přirozená reakce na to, když jim někdo zemře a pláč je také v pořádku. Proto jsou všichni rádi, když jsou zdraví a nic je netrápí. Jsou i možnosti, jak se rozveselit. Učitelka pobídla děti, aby si stouply, ale stále zachovaly kruh. Vešla doprostřed a poskočila, děti jí napodobovaly, pak předvedla vtipnou grimasu. Vrátila se zpět do kruhu a pobídla děti, ať i ony něco vymyslí, stoupnou si doprostřed kruhu a ostatní je napodobí. Všichni předváděly různé poskoky, tance, výkopy a úšklebky, což vedlo ke společnému zasmání a celkovému uvolnění. Na závěr jim učitelka pustila na CD přehrávači píseň *Dělání*. Děti jí již znaly a měly k ní naučené pohyby. Učitelka zdůrazňovala, že jde o rozveselení (Když máš srdce zjhlé, když máš potíže). Jako poděkování za dobrou spolupráci a aktivitu, si pak děti mohly vybrat, jakou hru si chtějí zahrát. Vybraly si jejich oblíbenou hru „Ztracenka“. Kdy si všichni zakryjí oči, skoulí se do klubička a učitelka někde v prostoru schová předem určenou věc. Po signálu se zvednou a věc hledají. Kdo ji najde, nic neříká a posadí se na koberec.

6.1.2 Rozhovor

Rozhovor probíhal s učitelkou bezprostředně po skončení činnosti.

1. Probírala jste již s dětmi téma smrti a umírání?

„Ne, neprobírali.“

2. Vyhýbáte se tomuto tématu nebo jste na něj nenarazila?

„Je pravda, že jsme na téma smrti nenarazili. Pokud by to tak bylo, tak bych ho zařadila spíše až těsně před odchodem do školy.“

3. Když nastane situace, že děti objeví mrtvé tělo nějakého zvířete (nebo jak jste mluvila o tom, že se dítěti v polévce utopila moucha) říkáte, že spí či řeknete pravdu, tedy realitu?

„Používám realitu, říkám to tak jak to je.“

4. Preferujete klasické pohádky, kde občas někdo zemře (vlk, kůzlata) nebo dáváte přednost upraveným verzím, kde se pouze poučí?

„Je pravda, že těch verzí je několik a některé ty pohádky jsou hodně drsné. Konkrétně ty klasické, staré. Když je čtu a narazím na něco, co mi připadá, že je to hodně drsné, tak se to snažím trochu zmírnit. Ale nevyhýbám se tomu záměrně, že bych vyhledávala jen ty zjemněné pohádky, to opravdu ne. Vždy v té pohádce nechám to, co tam je. Ale nerozebírám to tolik podrobně, jak je to v tom souvětí většinou velmi drasticky rozepsané, prostě to jen zmírním.“

5. Proč jste si vybrala zrovna tento konkrétní metodický list?

„Připadalo mi, že přiblížení tématu dětem přes dinosaury je nejlepší. Jelikož je to velmi zajímavé. Dinosaurů mají rády a vědí, že už nežijí, tedy že už nejsou. Nechtěla jsem používat nic současného. Ale to, že už to není, mi lépe navazuje k dětem.“

6. Jak se vám s metodickými listy pracovalo, s těmi návrhy činností?

„Já když si dělám přípravy, tak mám ráda, aby bylo vše od jednoho tématu. Víím, že je to s tímto tématem asi těžké něco najít. Tedy kombinace knihy o dinosaurech, povídání o nich a pak píseň Komáři se ženili mi k tomu nešla. Raději bych hledala nějakou písničku o dinosaurech. Víím, že to není nic jednoduchého, ještě když tam chcete zařadit i téma smrti. Ale podle mého

názoru, by se to lépe hodilo k tématu. Takto to na mě působí jako od každého něco.“

7. Máte k nim nějaké připomínky, či návrhy na vylepšení?
již v odpovědi u otázky 6

8. Jaký jste měla pocit z dětí při práci s touto tematikou (přece jen je znáte)?
„Je vidět, že je to téma, které děti zajímá. Mají o tom překvapivě široké povědomí. Myslím si, že si s nimi o tom nikdo moc nepovídá. I když jsou to takové věci, které vnímají v rodině, ale nahlas je před nimi nikdo neřekne. Bylo vidět, že se jim činnosti líbily a že byly rády, že to mohou říct. Chtěli stále pokračovat. Postupně je napadaly další jiné věci, kterými by navazovaly.“

9. Myslíte si, že když by měl někdo nějaký problém a chtěl by téma smrti a umírání zařadit do práce s dětmi, že mu mohou tyto metodické listy pomoci?

*„Určitě jim ty nápady mohou pomoci. Sama jsem ještě váhala, zda si nemám vybrat ten metodický list s knihou *Myši patří do nebe*. Rozhodovala jsem se mezi nimi a dinosaury. Asi moc takových příprav není. Já sama jsem si to hledala a nic jsem nenašla. A to jsem se dívala i do Rámcového vzdělávacího programu, i na jejich stránky na internetu, kde stále pedagogové přidávají metodické listy, a nic jsem nenašla. Možná jen něco v metodickém listu *Polámal se mraveneček, který je onemoci*. Ale něco nového vypracovaného k tématu není.“*

10. Věděla jste o existenci děl, která se přímo zaměřují na tuto tematiku?

*„Znám pouze knihu *Děti a emoce* a pak *Ferda a jeho mouchy*. Jiné knihy, které se zabývají tématem smrti jsem neznala.“*

11. Znáte dílo *Když dinosaurům někdo zemře*?

„Tuto knihu jsem neznala. Ale překvapilo mě, že jeden z chlapců, tu knihu viděl pouze z dálky, tedy obal, a hned reagoval. Takže jí má určitě doma a zná ji asi důvěrněji.“

12. Chtěla byste něco dodat?

„Jen, že mě to maličko nařuklo, že se k tomuto tématu přistupuje jako velmi obezřetně. Když jsem mezi kolegyněmi řekla, že tady to téma budu mít, tak každá měla trošičku jiné pocity na to, jak to pojmout, jak do toho jít a jak dalece se do toho ponořit. Je pravda, že je dobře, že se to takto načalo, že člověk si uvědomí, že je to téma, které vynechává. Vloni jsem zde měla dítě, kterému umřel blízký člen rodiny a velmi ho to zasáhlo, a to bych vám spolupráci odmítla. S chlapcem pracoval psycholog, a tak bych se toho bála.“

6.2 Realizace u dětí mladšího školního věku

Ve školní družině při Mateřské škole a Základní škole Střížov jsem si domluvila realizaci jednoho z mých metodických listů. Vychovatelce ve vybrané školní družině jsem dala k nahlédnutí všechny metodické listy a požádala jsem ji, aby si jeden z nich vybrala a činnost zrealizovala. Vychovatelka si vybrala metodický list IX Vzpomínky, a zároveň souhlasila, že mohu realizaci činnosti pozorovat. Realizace proběhla v rámci zájmového kroužku „čtenářského klubu“. Sedla jsem si stranou, abych nenarušovala probíhající činnost, a vše jsem písemně zaznamenávala. Vychovatelka mi po činnosti také ochotně odpověděla na mé předem připravené otázky.

6.2.1 Záznam z pozorování

Realizovaný list: Metodický list IX; Vzpomínky

Datum: 7. 3. 2018

Místo: ŠD při ZŠ a MŠ Střížov, 37401 Trhové Sviny

Věková skupina: děti z 3-5 třídy

Počet dětí: 6 (pět chlapců a jedna dívka)

Čtenářský klub probíhá každou středu od 12:00 do 13:45. Děti se s vychovatelkou přivítaly a pohodlně se usadily. Vychovatelka začala mluvit o autorovi (Jostein Gaarder) a o tom, že dnes se zaměří na jeho dvě publikace. Jako první si vybrala jeho dílo *To je otázka*. Knihu dětem ukázala a prolistovala, aby viděly, že na každé dvojstraně je vždy jenom jedna napsaná otázka doplněná o nakreslený obrázek na protější straně. Zaměření její činnosti spočívalo v tom, že dávala dětem pár vybraných otázek z knihy, načež jí ony odpovídaly.

Vychovatelka začala otázkou, zda je možné mít z něčeho strach a nevědět z čeho přesně? Děti odpovídaly, že mají strach, ale často ani neví proč. Jako příklad uváděly, že večer, když jsou v posteli, tak se bojí, i když k tomu nemají důvod. Jiný chlapec odpověděl, že se bojí hororů. Vychovatelka jim, řekla, že jde spíše o jejich pocity, tedy o něco, co mají spojené s něčím nepříjemným či strašidelným. Další její otázkou bylo, o co se děti nejvíce bojí, že to ztratí? Nejčastěji se jí dostalo odpovědi, že se děti nejvíce bojí ztratit svou rodinu, domácího mazlíčka či oblíbenou hračku. Vychovatelka, se děti také ptala, proč se bojí právě o rodinu? Ony odpovídaly, že se bojí, aby se rodičům a sourozencům nestalo něco zlého. Na což vychovatelka navázala otázkou, co přesně by

se rodičům a sourozencům mohlo stát? Dívka jí odpověděla, že má strach, z onemocnění, či úrazu rodičů, která mohou končit jejich smrtí stejně, jako u jejího dědečka. Na toto téma rozvinula vychovatelka s dívkou rozhovor, kde se ptala na dívčina dědečka, na to jaký byl a co se mu přesně stalo. Společně se dopracovaly k tomu, že byl přísný na ní i na jejího bratra, ale nejvíce si pamatuje jeho nemoc, na kterou později dědeček zemřel. Úplně nejpodrobněji popisovala dívka období dědečkovi nemoci, jeho nálady a zdravotní stav, ale také situaci a prožívání rodiny. Tímto tématem se pak vychovatelka s dětmi později propracovala k další otázce, a sice jak je možné si pamatovat něco, co stalo už hodně dávno? Jak je možné, že některé události si lidé pamatují a jiné zapomenou? A jak je možné, že si i dnes během běžných denních činností vzpomeneme na něco z minulosti? Děti nejčastěji odpovídaly, že při každé té činnosti prožívaly nějaké silné pocity, které jim tyto vzpomínky připomínají. Vychovatelka je utvrdila v jejich domněnce, že na vině je skutečně síla vjemů, které v dané situaci prožívaly, a navázala otázkou, co se jim vybaví při pohledu na staré fotografie. Děti odpovídaly, že při prohlížení fotografií se jim vybavují vzpomínky na pocity a činnosti, které dělaly v době vzniku dané fotografie. Jeden z chlapců mluvil o tom, že už zapomněl, jak dostal svoje první kolo, ale když uviděl fotografii, tak si vzpomněl, jaké to bylo. Jiný mluvil o hře, která se mu nelíbila, a tak jí odložil v pokoji. Za nějaký čas ji náhodou objevil a rázem si vzpomněl, od koho ji dostal a jaké pocity prožíval při hraní této hry. Vychovatelka, dala prostor k mluvení každému z dětí, a pak se jich zeptala, co je to čas a zda je to něco, co je nenávratně pryč? Podle dětí je čas taková věc, která pořád utíká a nikdy se nezastaví. Čas prý stále jde sekundu po sekundě, minutu po minutě, hodinu po hodině a nakonec, až uplyne 24 hodin, tak skončí den a bude nový. Dalo by se tedy říci, že ten starý den je již minulostí, stejně jako je to s těmi fotkami. Tímto, uzavřely povídání o první knize a vychovatelka jim ukázala další knihu tohoto autora.

Dívka s pomeranči, tak zněl název další probírané knihy. Na úvod nechala vychovatelka děti, aby si knihu prohlédly a řekly jí, co vyčtou z jejího přebalu a tiráže. Dále navázala tím, aby jí děti knihu co nejpodrobněji popsaly a zamyslely se nad tím, proč je např. oranžová. Nejčastější odpovědí bylo, že barva přebalu souvisí s názvem knihy, protože má oranžovou barvu, která koresponduje s pomeranči v názvu knihy. Vychovatelka, jim stručně převyprávěla děj a přečetla jim úryvek ze strany 24-26 (úvod dopisu od otce), aby si dovedly představit, jak je ta kniha koncipována. Vysvětlila jim,

že dopis, který je od tatínka, je vždy v textu odlišen kurzívou od ostatního textu, čímž autor odděluje minulost od přítomnosti. Po přečtení ukázky z knihy, měly děti za úkol nakreslit své volné asociace k danému úryvku. Nejčastěji děti nakreslily dívku u tramvaje, chlapce v doktorském plášti, roztržený papírový sáček, či rozsypané pomeranče. Na obrázcích bylo vidět, jak pozorně děti text poslouchaly, a co je nejvíce zaujalo. Následovala diskuze o tom, co kdo nakreslil a proč. Na závěr jim vychovatelka řekla, že je zvláštní, že i když je ta kniha vlastně smutná, jelikož tatínek zemřel, tak že na ně tak nepůsobí, naopak že je to celkem hezký příběh a smutného v té ukázce není vůbec nic.

Na závěr činnosti vychovatelka dětem poděkovala za jejich spolupráci a výtvarná díla si společně vystavily.

6.2.2 Rozhovor

1. Probírala jste již s dětmi téma smrti a umírání?

„Ano, téma smrti jsme již s dětmi probírali na čtenářském klubu v minulém pololetí. Četly jsme knihu, kde zemřela hrdinovi knihy sestřička. Nebylo to tam nijak popsáno, jak k tomu došlo, proč se tak stalo, ale byla to inspirace pro nás, abychom se o tomto tématu více s dětmi bavili. Nepřišlo jim to vůbec zvláštní, mluvili jsme o tom zcela otevřeně a vlastně jsme si povídali o tom, jaké to je, když někdo umře, jak nám potom chybí, jak vypadá pohřeb, co tomu předchází a také jsme se bavili o knížkách, zda někdo četl nějakou, kde se s tímto tématem setkal.“

2. Vyhýbáte se tomuto tématu nebo jste na něj nenarazila?

„viz odpověď č. 1 - tématu smrti se nevyhýbám, mluvím o tom s dětmi pravdivě, nesnažím se to téma nijak zamlžovat. Dětem se snažím ukázat, že smrt je součástí života a vlastně jsme se o tom bavili i v souvislosti s domácími mazlíčky, protože skoro každému dítěti někdy nějaké zvířátko umřelo.“

3. Když nastane situace, že děti objeví mrtvé tělo nějakého zvířete (nebo jak jste mluvila o tom, že se dítěti v polévce utopila moucha) říkáte, že spí, či řeknete pravdu, tedy realitu?

„Říkám dětem pravdu, i svým vlastním doma.“

4. Preferujete klasické pohádky, kde občas někdo zemře (vlk, kůzlata) nebo dáváte přednost upraveným verzím, kde se pouze poučí?

„Pohádky neupravuji, čtu je tak, jak jsou napsané. Klasické pohádky s dětmi moc nečtu, mám připravené na čtenářský klub pohádky od Boženy Němcové, uvidím, jak budou reagovat.“

5. Proč jste si vybrala zrovna tento konkrétní metodický list?

*„Sama jsem četla knihu *Dívka s pomeranči* a zajímalo mne, jak na to budou reagovat děti, jestli jim toto téma bude nějak blízké, jak na něj budou reagovat. Snažím se na čtenářský klub vybírat různé žánry, aby děti viděly, že každý čtenář si může vybrat tu "svou" knihu a že v knihách můžeme najít i odpovědi na naše otázky či třeba i návod, jak bychom se mohli zachovat.“*

6. Jak se vám s metodickými listy pracovalo, s těmi návrhy činností?
„Metodickými listy jsem se hlavně inspirovala. Podle mého názoru, jsou vhodnější pro mladší děti.“
7. Máte k nim nějaké připomínky, či návrhy na vylepšení?
„Pro starší děti mi přijdou fajn ty fotky, také jsme podle nich pracovali. Celkově mi přijde ten metodický list asi hodně jednoduchý, tedy pro větší děti. Nebo možná jsem zvyklá pracovat jinak, jít na to více zeširoka. Což je dáno i tím, že se jedná o čtenářský klub. Děti mají zájem dozvědět se něco nového o knihách a nějaké si přečíst. z toho důvodu jsem zařadila dvě knihy do jednoho setkání.“
8. Jaký jste měla pocit z dětí při práci s touto tematikou (přece jen je znáte)?
„S touto tematikou neměli děti problém. Cílem čtenářského klubu je, aby dítě mělo chuť si tu knihu, o které mluvíme přečíst nebo se k ní později třeba vrátit. Což si myslím, že ani téma smrti nějak zásadně neovlivnilo.“
9. Myslíte si, že když by měl někdo nějaký problém a chtěl by téma smrti a umírání zařadit do práce s dětmi, že mu mohou tyto metodické listy pomoci?
„Ano mohou pomoci. Tyto metodické listy by určitě mohly posloužit jako inspirace, námět na činnost. Velmi záleží na rozpoložení třídy a na věku dětí.“
10. Věděla jste o existenci děl, která se přímo zaměřují na tuto tematiku?
„Ano věděla, já velmi ráda čtu, a proto vedu čtenářský kroužek. Ovšem neznala jsem všechny díla, na která metodické listy odkazují.“
11. Znáte dílo *Dívka s pomeranči*?
„Knihu jsem znala a i proto jsem si vybrala tento metodický list. Zajímalo mě, jak na ni budou děti reagovat.“
12. Chtěla byste něco dodat?
„Snad jen, že je dobře když se o smrti a umírání mluví otevřeně.“

Závěr

Diplomovou práci jsem rozdělila na dvě části: část teoretickou a praktickou část. V teoretické části jsem se zabývala pojmem smrti a rozdílným vnímáním tohoto tématu u dětí a dospělých. Zaměřila jsem se také na zvyky a tradice, které doprovázely proces smrti a umírání v minulosti a pokusila jsem se je konfrontovat se současnými přístupy lidí k tomuto tématu. Na konci teoretické části je pak výčet děl soudobé literatury pro děti a mládež, která je zaměřena přímo na zvládnutí smrti v běžném životě dětí a mládeže. Praktická část práce je složena z metodických listů, které byly vytvořeny nejen pro potřeby pedagogů, ale i všech ostatních lidí, kteří chtějí a potřebují zařadit téma smrti a umírání do práce s dětmi. Úplným závěrem této práce je pak realizace dvou metodických listů v pedagogické praxi, a to jak u dětí předškolního, tak i školního věku.

Ukázalo se, že je důležité se zamyslet nad tím, co to smrt je, a jaký vztah k ní, a vlastně i k umírání, lidé v průběhu let měli. Na vnímání smrti měly velký význam zvyky a tradice s ní spojené, díky nimž si člověk lépe uvědomoval koloběh života. V posledních letech se stává běžnou praxí, že s reálnou smrtí se děti setkávají jen zřídka. Moderním trendem často bývá děti před tímto tématem chránit. Ovšem smrt ve virtuální podobě je jim stále nablízku. Smrt a umírání jsou v televizi, v počítačových hrách, ale i v knižních bestsellerech běžné a často až bagatelizované. Díky tomuto přístupu nastává často problém ve chvíli, kdy dítěti zemře někdo v jeho blízkém okolí, jelikož pak neví, jak se má zachovat a vyrovnat se se ztrátou. Opakovaným problémem bývá také to, že sami dospělí netuší, jak s dítětem o tématu smrti mluvit, a zda je vůbec vhodné toto téma zařazovat do komunikace.

Na základě odborné literatury, kterou jsem prostudovala, jsem došla k závěru, že nejlepším způsobem, jak dětem pomoci pochopit a zvládnout pojem smrti je říci jim pravdu. Dále jsem se zaměřila i na vnímání smrti v různých věkových skupinách dětí, a také na jejich specifické způsoby truchlení. Zaujala mě myšlenka, že může být z hlediska vnímání dítěte stejné, když se rodiče rozvedou, anebo jeden z nich umře. Závěrem teoretické části mé diplomové práce je zpracování tématu smrti a umírání

v literatuře pro děti a mládež. Vytvořila jsem přehledovou tabulku, řazenou podle roku vydání vybraných děl a obsahující přesné názvy i jména jejich autorů. Jedná se o literární díla, která jsou přímo zaměřena na zvládání smrti a umírání v reálném životě. Ke každému dílu jsem napsala stručný obsah. Překvapivým zjištěním však pro mě bylo, že najít díla, která se zaměřují na smrt a umírání, a zároveň jsou určena pro děti a mládež, nebylo nic jednoduchého. V dnešní moderní době plné internetu, elektronických databází a různých vyhledávačů to byl obtížný úkol, čímž se potvrdilo, že téma smrti a umírání ve spojitosti s dětmi a mládeží není nikterak oblíbené a vyhledávané. Cenným zdrojem informací o této problematice je však nakladatelství Cesta domů a jejich edice Bludiště. Pod jejich záštitou vyšlo několik děl od českých i světových autorů, která se zaměřují na téma smrti a umírání a jsou určena pro dětské čtenáře.

V praktické části jsem vytvořila deset metodických listů, které vždy využívají nejméně jedno z uvedených děl. Cílem těchto listů bylo, aby sloužily pedagogům i široké veřejnosti v případě, že se rozhodnou s dětmi mluvit o tématu smrti. Mou hlavní myšlenkou při sestavování těchto listů bylo, aby posloužily svým realizátorům bez jakýchkoli dalších úprav a doplňování. Při realizaci se ale ukázalo, že pedagogové často využívají své osobní zkušenosti s dětmi, a tyto metodické listy si individuálně upravují a doplňují dle možností své dětské skupiny.

Metodické listy doprovázely dvě realizace. Jedna u dětí předškolního věku, druhá u dětí mladšího školního věku. Každá z realizací byla podrobně popsána na základě přímého pozorování práce s dětmi při použití mých metodických listů. Po skončení obou realizací jsem s pedagogy provedla polostrukturovaný rozhovor, který byl zaměřený na jejich zkušenost a spokojenost s mými metodickými listy.

Na základě realizací a rozhovorů se ukázalo, že ačkoli je téma smrti a umírání v moderní společnosti často tabuizováno, děti o tomto tématu mluví otevřeně a někdy dokonce i se zájmem. Smrt jim často není ani zdaleka tak vzdálená, jak bychom my dospělí čekali. Také se potvrzuje názor mnoha psychologů, že nejlepší volbou je o tomto tématu s dětmi mluvit naprosto otevřeně, i když samozřejmě s citem.

Seznam literatury

Primární literatura

BROWN, L. K.; BROWN, M. T. *Když Dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-0-5.

DOSKOČILOVÁ, H. *Dva dědečci z Dlouhé Mile*. Praha: Albatros, 1978. ISBN 13-790-78.

GAARDER, J. *Anton a Jonatán*. Praha: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03698-4.

GAARDER, J. *Dívka s Pomeranči*. Praha: Albatros, 2004. ISBN 978-80-00-03051-7.

GROLLMAN, E. A. *Slon v pokoji: O smrti a zármutku pro dospívající*. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-13-3.

KNOX, L. B. J. *Je smrt jako duha?* Praha: Cesta domů, 2017. ISBN 978-80-88126-31-7.

PAŠTIKOVÁ, J. *Jak se rodí bráškové; aneb Ze života předškoláka*. Olomouc: Rubico, 2007. ISBN 978-80-7346-076-1.

PROKOPOVÁ, J.; LOUČKA, M. *Sešit pro děti, kterým někdo zemřel*. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-19-5.

PROCHÁZKOVÁ, I. *Myši patří do nebe... ale jenom na skok*. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01558-7.

RUŠAR, D. *Kamzikův velký skok*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.

STALFELT, P. *O smrti smrtoucí*. Přeložila Dagmar Hartlová. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-10-2.

SEIFERT, J. *Maminka*. Praha: Albatros, 2008. ISBN 80-00-02178-2.

SKÁCEL, J. *Kam odešly laně*. Praha: Knižní klub, 2004. ISBN 80-242-1130-0.

SUŠKOVÁ, K. *Počkej, milá smrti*. Řevnice: Arbor vitae, 2013. ISBN 978-80-7467-062-6.

ŠURT, P. *Příšerky a příšeři*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-733-5.

ŠPINKOVÁ, M. *Anna a Anička; O životě na začátku a na konci*. Praha: Cesta domů, 2014. ISBN 978-80-904516-9-8.

Sekundární literatura

- BRUGER, W. *Filosofický slovník; vydaný Walterem Bruggerem za spolupráce profesorů filosofické fakulty v Mnichově a jiných*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0409-X.
- COLOROSO, B. *Krizové situace v rodině: jak pomoci dětem překonat smrt blízkého člověka, nemoc, rozvod a traumata adopce*. Praha: Ikar, 2008. ISBN 978-80-249-1027-7.
- DLOUHÁ, M. *Dětské pojetí smrti*. Brno, 2015. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra psychologie. Vedoucí práce PhDr. Mgr. Iva Žaloudíková, Ph.D.
- DUROZOI, G.; ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*. Přeložil Jan Binder; et al. Praha: EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5.
- Filosofický slovník*. Olomouc: Fin, 1995. ISBN 80-7182-014-8.
- FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 2006. ISBN 80-7295-085-1.
- GOLDMAN, L. *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Přeložila Alice Zavadilová. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0819-8.
- HARTL, P.; HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, c2000. ISBN 978-80-7262-471-3.
- CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973. ISBN 13-741-73.
- CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976. ISBN 13-787-76.
- CHALOUPKA, O.; NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979. ISBN 13-844-79.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7278-535-0.
- JANSA, J. „Když děti mají smutek“ – *Truchlení dětí a dospívajících*. Olomouc, 2009. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra sociologie a andragogiky. Vedoucí práce PhDr. Naděžda Špatenková, Ph.D.
- KERRIGAN, M. *Historie smrti: Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*. Praha: Deus, 2008. ISBN 978-80-87087-55-8.

- KUBECZKOVÁ, O. *Smrt a Dítě: Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava, Ostravská universita, Pedagogická fakulta, 2013. ISBN 978-80-7464-278-4.
- KÜBLER-ROSS, E. *Hovory s umírajícími*. Praha: Signum unitas, 1992. ISBN 80-85439-04-2.
- KÜBLER-ROSS, E. *O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících*. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0911-9.
- LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- LOUČKA, M. *Koncept smrti u dětí - souvislosti vývoje*. Brno, 2009. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra psychologie. Vedoucí práce PhDr. Jan Vančura, PhD.
- Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. 6. díl, R-S. Praha: Československý Kompas, 1932. ISBN nevedeno.
- MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.
- NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN: 80-7021-397-3.
- NULAND, S. B. *Jak lidé umírají: úvahy o závěrečné kapitole života*. Praha: Knižní klub, 1996. ISBN 80-7176-264-4.
- Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí*. 23 sv. Praha: J. Otto, 1888-1909. ISBN nevedeno.
- PLATÓN, *Euthyfrón ; Obrana Sókrata; Kritón / Platón*. Přeložil František Novotný. Praha: ISE, 1994. ISBN 80-85241-37-4.
- ŘÍČAN, P. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 2. přepracované vydání. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7367-124-7.
- ŠUBRTOVÁ, M. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4413-5.
- VITONĚ, J.; VELEMÍNSKÝ, M. *Etický aspekt komunikace v pediatrii a v kontaktu s umíráním a smrtí; jeho reflexe v umělecké literatuře*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-844-3.

VLKOVÁ, E. *Jak seznámit s tématem smrti?* České Budějovice, 2014. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologie. Vedoucí práce Mgr. Tomáš Veber Th.D.

VOKURKA, M.; HUGO, J. a kol. *Velký lékařský slovník*. 6. aktualizované vydání. Praha: Maxdorf, 2006. ISBN 80-7345-105-0.

WITT-LOERS, S. *Sterben, Tod und Trauer in der Schule: Eine Orientierungshilfe mit Kopiervorlagen*. 2. durchgesehene und aktualisierte Auflage. Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. ISBN 978-3-525-58043-1.

ŽALOUĐÍKOVÁ, I. *Dětské pojetí smrti*. Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978-80-210-8104-8.

Internetové zdroje:

DUDOVÁ, I. *Smutek a truchlení dítěte*. *Pediatric pro praxi* [online]. 2013, [cit. 2017-11.19]. Dostupné na WWW: <<https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>>.

Kateřina Sušková ... [online] © 2012-2018, [cit. 2018-02.27]. Dostupné na WWW: <<http://autorskekalendare.cz/autori/detail/id/7/jmeno/Kate%C5%99ina+Su%C5%A1kov%C3%A1#.WnGTVKjbiU>>.

MERTINOVÁ, P. *Gaarder, Jostein*. [online] 11. 5. 2016 článek aktualizovala Jitka Jindřišková (2010) a Barbora Grečnerová (2016) [cit. 2018-02.19]. Dostupné na WWW: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/14023/gaarder-jostein>>.

PAŠTIKOVÁ, J. *Jak se rodí bráškové*. [online] 2012 [cit. 2018-02.27]. Dostupné na WWW: <<http://www.jakserodibraskove.cz/index.php/jakserodibraskove>>.

PROCHÁZKOVÁ, I. *O autorce...* [online] 2014 [cit. 2018-02.27]. Dostupné na WWW: <ivaprochazkova.com/>.

ŠPINKOVÁ, M. *O autorce...* [online] 2018 [cit. 2018-02.27]. Dostupné na WWW: <<http://www.spinkova.cz/index.php?cmd=page&type=4>>.

VANĚK, L. *Nakladatelství* [online] 3. 3. 2018 [cit. 2018-03.12]. Dostupné na WWW: <<http://www.cestadomu.cz/nakladatelstvi>>.

VOSLÁŘOVÁ, M. *Stalfelt, Pernilla*. [online] 17. 12. 2016 [cit. 2018-02.27]. Dostupné na WWW: <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/37523/stalfelt-ernilla-o-smrti-smrtouci>>.

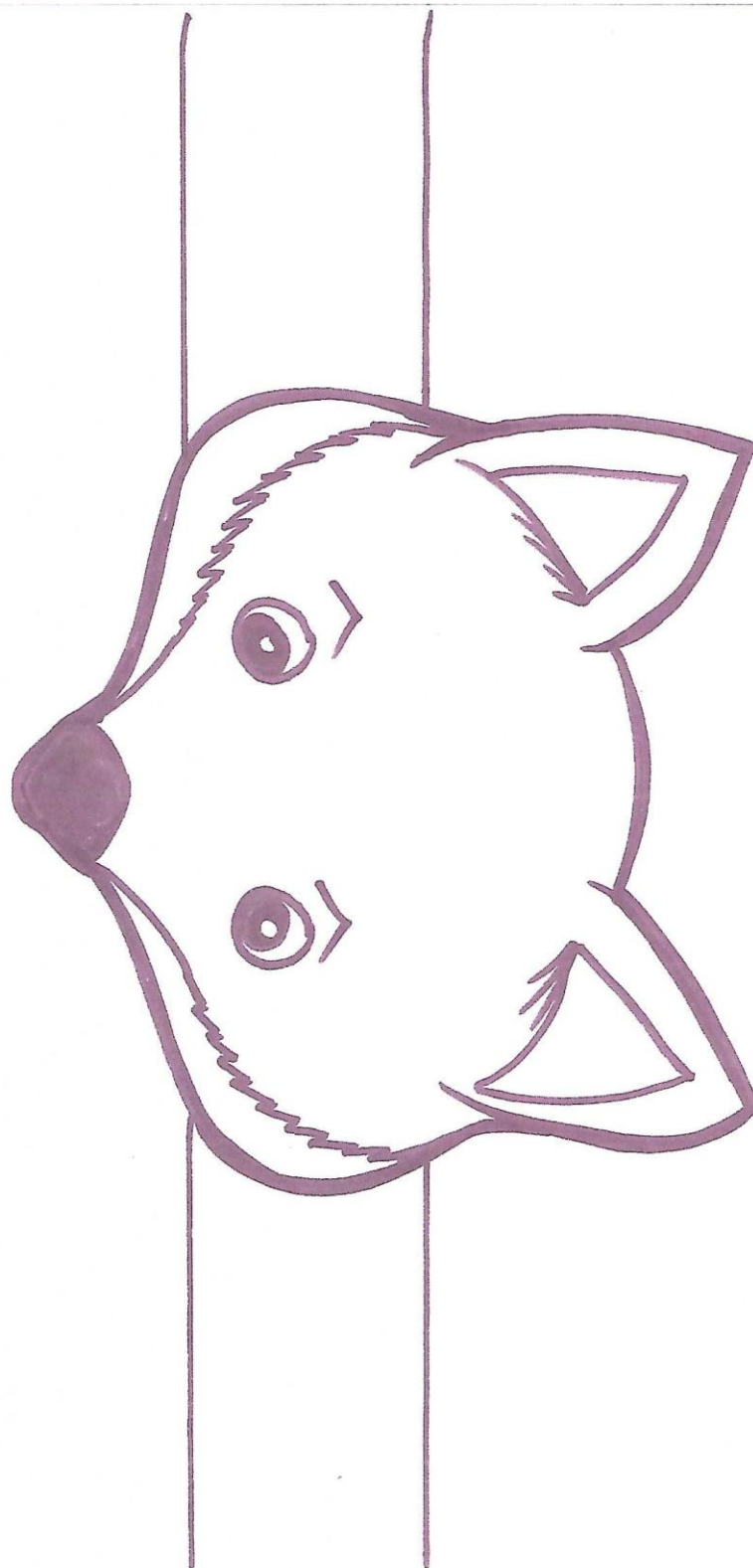
Seznam příloh

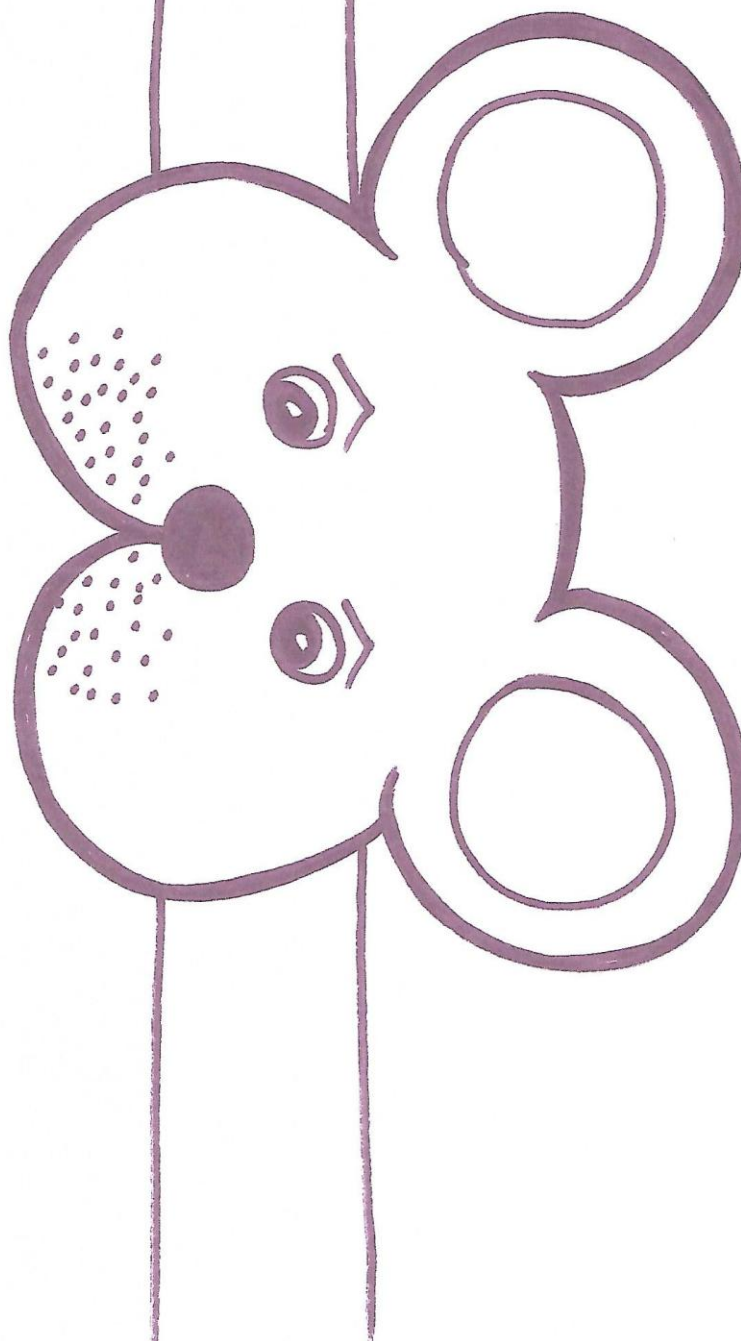
Příloha I. - Šablona liščí čelenky

Příloha II. - Šablona myší čelenky

Příloha III. - Obrázky vlka

Příloha I. - Šablona liščí čelenky

Příloha III. - Obrázky vlka

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá tématem smrti a umírání v literatuře pro děti a mládež a jeho využitím v pedagogice volného času. Práce je rozdělena na teoretickou a praktickou část. Teoretická část se zaměřuje na vymezení smrti jako součásti života (stručný popis zvyků a tradic včetně soudobého pojetí), psychologické vnímání smrti u dětí předškolního a mladšího školního věku a analýzou klíčových témat vybraných děl pro děti a mládež. Praktická část obsahuje kvalitativní výzkum (polostrukturovaný rozhovor) a vytvořený soubor metodických listů z vybraných děl, s jejich následným ověřením v praxi včetně reflexe.

Klíčová slova: smrt a umírání, literatura pro děti a mládež, metodické listy.

Abstract

The main topic of this diploma thesis is death and dying in literature for children and youngsters and its usage in Pedagogics of free time. The thesis is divided into two parts: theoretical and practical. The theoretical part's main aim is the definition of death as a part of life (a brief description of habits and traditions, including today's view), psychological perception of death by children of preschool and younger school age and analysis of key topics from chosen works for children and youngsters. The practical part contains a qualitative research (a semi-structured dialog) and a set of methodical sheets from the chosen works, containing their verification in praxis, including reflexion.

Key words: death and dying, literature for children and youngsters, methodical sheets.